
Μνήμων

Τόμ. 22 (2000)

**ΜΟΡΦΕΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ
ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ (18ος-ΑΡΧΕΣ 19ου αι.)**

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΚΑΛΟΥΔΑΚΗ

doi: [10.12681/mnimon.583](https://doi.org/10.12681/mnimon.583)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΤΣΙΚΑΛΟΥΔΑΚΗ Μ. (2014). ΜΟΡΦΕΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ (18ος-ΑΡΧΕΣ 19ου αι.). *Μνήμων*, 22, 9–30. <https://doi.org/10.12681/mnimon.583>

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΚΑΛΟΥΔΑΚΗ

ΜΟΡΦΕΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ (18ος - ΑΡΧΕΣ 19ου αι.)

Τὸ κείμενο πὸ ἀκολουθεῖ εἶναι μέρος μιᾶς ἐργασίας ἢ ὁποῖα, διὰ μέσου μιᾶς συγκριτικῆς προσέγγισης, στοχεύει μεταξύ ἄλλων νὰ ἀναδείξει τὶς λογικὲς καὶ τὶς στρατηγικὲς, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες χωροθετοῦνται καὶ ἐνσωματώνονται στοὺς μηχανισμοὺς διοίκησης καὶ διαχείρισης τοῦ ἀστικού χώρου στὶς πόλεις τῆς ὀθωμανικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης¹. Στὴν παρούσα μελέτη θὰ ἐπιχειρηθεῖ νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὸ παραπάνω ἐρώτημα, μέσα ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῆς χριστιανικῆς κοινότητος² τῆς Φιλιππούπολης.

Τὸ μεῖζον ζήτημα πὸν πραγματεύεται ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὴν ὀθωμανικὴ πόλη εἶναι αὐτὸ τῶν μορφῶν πὸν παίρνει ὁ κατακερματισμὸς τοῦ διοικητικοῦ, οἰκονομικοῦ, κοινωνικοῦ ἵστοῦ τῆς, ἐξαιτίας τῆς ὑπαρξῆς ἐθνοθρησκευτικῶν ὁμάδων. Ἡ ἀνίχνευση τῶν δρόμων μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους πραγματοποιεῖται ἡ ἐνότητα τῆς πόλης —μορφὲς διοίκησής τῆς, οἰκονομικὲς λει-

Μεγάλο μέρος τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, παρουσιάστηκε στὸ τριήμερο ἐργασίας πὸν διοργάνωσε τὸ Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe μὲ θέμα «New Doctoral Research on the History of Southeastern Europe», 6-8 Ὀκτωβρίου 2000, Κασσάνδρα Χαλκιδικῆς.

1. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα καθὼς καὶ μεγάλο μέρος τῆς ἔρευνας πὸν παρουσιάζονται ἐδῶ, διατυπώνονται στὴν ἀδημοσίευτη διδακτορικὴ διατριβή μου ἢ ὁποῖα φέρει τὸν τίτλο *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes urbaines dans l'Empire Ottoman (XVIIe-XIXe siècles)*: Serrès, Philippopoli, Kozani, Larissa, Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne, 2 τόμοι, Παρίσι, Ἰούνιος 2000.

2. Χρησιμοποιοῦμε τὴν ὀρολογία τῶν πηγῶν προκειμένου νὰ κατονομάσουμε τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες. Οἱ χριστιανοὶ ὀρθόδοξοὶ ὀρίζουν τοὺς ἑαυτοὺς τους μὲ θρησκευτικὰ κριτήρια, ἐνῶ ὅλους τοὺς ἄλλους μὲ ἐθνικά. Ἔτσι, στὰ κείμενα πὸν ἔχουν συνταχθεῖ ἀπὸ τοὺς ἰθύνοντες καὶ μὴ χριστιανοὺς ὀρθόδοξους γίνεται λόγος γιὰ χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ γιὰ Ἑβραίους, Ἀρμένιδες καὶ Τούρκους.

τουργίες, όροι συνύπαρξης στον χώρο των κατοίκων της— είναι, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια όπου αναζητούνται μοντέλα συνύπαρξης διαφόρων έθνοτήτων στον χώρο, το πεδίο στο οποίο διεξάγεται ο διάλογος και αναπτύσσεται ή προβληματική των έρευνητών της όθωμανικής πόλης. Η παρούσα λοιπόν έργασια, ή οποία κατά κύριο λόγο βασίζεται σε έκκλησιαστικά άρχαια τεκμήρια³, φιλοδοξεϊ να συμβάλει στην έρευνα σχετικά με τον χαρακτήρα της δομής των άστικων μορφωμάτων στην όθωμανική αυτοκρατορία, έρευνα ή οποία περιστρέφεται γύρω από το διπολικό έρώτημα: διοικητική ένότητα της πόλης από τη μια μεριά ή κατάτμηση του διοικητικού της ίστού από την άλλη, εξαιτίας της παρέμβασης των διαφόρων έθνοθρησκευτικών διοικητικών μορφωμάτων στη διαχείριση του φυσικού και κοινωνικού χώρου;

Στά έγγραφα που άφορούν πράξεις άγοραπωλησίας άκινήτων και άπόδοσης κληρονομιάς που έχουμε στη διάθεσή μας, τα οικήματα και άλλα άκίνητα, τα όποια άνήκουν σε χριστιανούς, όρίζονται σε σχέση με τον μαχαλέ στον όποιο βρίσκονται. Η ένοποίηση της πόλης πραγματώνεται μέσα από ένα σύστημα διοίκησης των κατοίκων της, το όποιο βασίζεται στη διαίρεση του χώρου σε μαχαλέδες, ανεξάρτητα από το θρήσκευμα αυτών που τους κατοικούν⁴. Ο μαχαλές, εκτός από γεωγραφική διαίρεση, συνιστά ταυτόχρονα και διοικητικό μόρφωμα. Η διπλή λειτουργία του μαχαλέ είναι σύνθηες φαινόμενο στον μουσουλμανικό κόσμο. Ο André Raymond, στην έργασία του για τα hara (συνοι-

3. Πρόκειται για τους δύο κώδικες της Μητρόπολης της Φιλιπούπολης, γνωστούς στη βιβλιογραφία ως κώδικες του Κυρίλλου (βλ. Μ. Άποστολίδης, «Η ιερά της Φιλιππουπόλεως μητρόπολις και οι κώδικες αυτής», *ΑΘΛΓΘ* [=Άρχεϊον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Όθηαρωϊ], τ. 4 (1937-1938), 3-42, 5 (1938-1939), 1-86 και 6 (1939-1940), 25-112). Τα χειρόγραφα αυτά σήμερα θεωρούνται χαμένα, το περιεχόμενό τους όμως διασώζεται σε μικροφίμ. Ο κώδικας I (1781-1843), του όποίου ή δημοσίευση έπίκειται από τους κ.κ. Βύ. Πρόντζα και Νικ. Πανταζόπουλο, περιλαμβάνει διάφορους τύπους συμφωνητικών καθώς και πολιτικές αποφάσεις της κοινότητας. Τον μελετήσαμε μέσα και από τα ακόλουθα δημοσιεύματα: Μ. Άποστολίδης, «Ο από Σηλυβρίας Φιλιππουπόλεως Μητροπολίτης Παΐσιος», *Θρακικά* 3 (1932), 17-35, Ν. Γ. Οικονομίδης, «Κωνσταντίνος Οικονόμος. Σύντομοι γενεαλογικοί και βιογραφικοί σημειώσεις», *Θρακικά* 4 (1933), 207-216, Ίβάν Σνεγγάροφ, *Έλληνικός κώδικας της μητρόπολης της Φιλιπούπολης*, Χρονικά της Βουλγαρικής Άκαδημίας Τεχνών και Έπιστημών, Βιβλίο ΧLI-2, Σόφια 1946 (στη βουλγαρική). Ο Κώδικας II (1786-1847) έχει τη μορφή βιβλίου έσόδων και έξόδων, άφου το κύριο μέρος του το άπαρτίζουν οι έτήσιοι οικονομικοί άπολογισμοί των ένοριακών έκκλησιών, του σχολείου και του νοσοκομείου. Θα ήθελα, και από αυτή τη θέση, να εύχαριστήσω θερμά την κ. Νάντια Ντάνοβα, ή οποία είχε την καλοσύνη να μου παραχωρήσει τις φωτογραφίες των σελίδων του χειρογράφου αυτού.

4. Στη βιβλιογραφία αναφέρεται συχνά ως κύριο χαρακτηριστικό του μαχαλέ της όθωμανικής πόλης ότι κατοικείται από άτομα τα όποια άνήκουν στην ίδια θρησκευτική κοινότητα και έχουν ως κέντρο ένα τζαμί, μία έκκλησία ή μια συναγωγή, καθώς και θρησκευτικό άρχηγό, βλ. *Encyclopédie de l'Islam (nouvelle édition)*, τ. V, Παρίσι 1998, σ. 1243.

κίες με κτίσματα που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά ως κατοικίες) του Καΐρου, επισημαίνει: «Τὸ hara συνιστᾶ γεωγραφικὸ μῦρφωμα [...] τὸ θεμελιώδες γνώρισμα, πὸ θὰ πρέπει κανεὶς νὰ ἔχει ὑπόψη του προκειμένου νὰ ἀναγνωρίσει ἓνα hara, εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ ὑπόστασή του ὡς διοικητικῆς ἐνότητας, ἡ ὁποία πιστοποιεῖται ἀπὸ τὴν ὕπαρξή ἐνὸς σείχη»⁵.

Οἱ ὀθωμανικὲς ἀπογραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης, πὸ ἔχουν ἐκδοθεῖ καὶ σχολιαστῆ ἀπὸ τὸν Β. Δημητριάδη, ἀποδεικνύουν ὅτι, προκειμένου νὰ γνωρίζουν τὸν ἀριθμὸ τῶν φορολογουμένων, οἱ κρατικὲς ἀρχὲς ἀπογράφουν τοὺς ἄρρενες κατοίκους τῶν πόλεων καταρχὴν μὲ τὸ κριτήριό τῆς ἐνταξίης τους σὲ μιὰ ἐθνοθησκευτικὴ κοινότητα, ἐνῶ αὐτὸ τῆς κατανομῆς τους στὸν χῶρο ἔρχεται σὲ δευτέρη μοῖρα. Ὁ kanunnâme τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ ἔτους 1525, μὲ τὸν ὁποῖο καθορίζονται οἱ φόροι πὸ ἔπρεπε νὰ πληρώνουν οἱ κάτοικοι τῆς πόλης καὶ ὅσοι ἐμπορεύονται σὲ αὐτὴ, χωρίζεται σὲ κεφάλαια, τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα περιέχει τὴν καταγραφή κατὰ μαχαλέδες τῶν μελῶν μιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς ἐθνοθησκευτικὲς κοινότητες⁶. Κατάστιχο ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἴδιας πόλης, πὸ συντάχθηκε τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα, στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1830, συντάσσεται στὴ βάση τῆς ἴδιας λογικῆς: ἀπογράφει μόνον τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῆς⁷.

Μέσα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα πὸ μελετᾶμε γίνεται σαφὲς ὅτι στὴ Φιλιππούπολη εἶναι σὲ ἰσχὺ ἓνα σύστημα αὐτοδιαχείρισης τοῦ μαχαλέ ἀπὸ τοὺς κατοίκους του. Οἱ μαχαλέδες διοικοῦνται καὶ ἐλέγχονται οἰκονομικὰ ἀπὸ τοὺς μαχαλελήδες. Πρέπει νὰ θεωρήσουμε, ὅτι ἡ ἀόριστη αὐτὴ ἀναφορὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων στοὺς μαχαλελήδες ὑπονοεῖ σαφῶς τὴν ὕπαρξή μιᾶς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία συγκροτεῖται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ μαχαλέ καὶ διοικεῖ τὴ γεωγραφικὴ αὐτὴ ἐνότητα. Παραθέτουμε μερικὲς ἀπὸ τὶς μνεῖες στοὺς κώδικες τῆς Μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης σχετικὰ μὲ τὴ σύσταση ἐνὸς σώματος κατοίκων τοῦ μαχαλέ. Στὰ 1799, οἱ ἐπικεφαλῆς τοῦ μαχαλέ στὴν περιφέρεια τοῦ ὁποῖου κεῖται ἡ Ἁγία Μαρίνα, ἔχουν οἰκονομικὲς συναλλαγὲς μὲ τὴν ἐκκλησία: «1799, Ἰαν. ἡ' ἐθεωρήθη ὁ λογαριασμὸς τῆς ἐκκλησίας Ἁγίας Μαρίνης καὶ εὐρέθησαν τὴν σήμερον νὰ ἔχη εἰς ὁμολογίαι καὶ μετρητὰ ὡς κατωτέρω [...] καὶ 130 γρόσια ἐπροστέθησαν εἰς τὴν ὁμολογίαν τῶν μαχαλελήδων...»⁸. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀποφανθοῦμε μὲ βεβαιότητα γιὰ τὸ εὔρος τῆς δικαιοδοσίας τῶν «τσορμπα-

5. A. Raymond, «La géographie des hara du Caire au XVIIIe siècle», *Livre du centenaire de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, IFAO, τ. 104, Κάιρο 1980, σ. 416.

6. Β. Δημητριάδη, «Ο kanunname καὶ οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης γύρω στὰ 1525», *Μακεδονικά*, 18 (1978), 328, 350-376.

7. Β. Δημητριάδη, *Ἡ Θεσσαλονίκη τῆς παρακμῆς*, Πανεπιστημικὲς ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1997.

8. Κώδικας II, σ. 19.

τζήδων τοῦ μαχαλέ»⁹, οὔτε γιὰ τὴν κοινωνικοοικονομικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ τους προέλευση. Ἀκόμη, δὲν ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίζουμε ποιοὶ εἶναι οἱ οικονομικοὶ πόροι, τὰ ὄρια τῶν δικαιοδοσιῶν καὶ ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ μαχαλέ. Ἀπὸ ἐξοφλητήριο γράμμα χρονολογημένο στὰ 1833, τὸ ὁποῖο πραγματεύεται τὴν πώληση μέρους οἰκίας, μαθαίνουμε ὅτι οἱ μαχαλελῆδες ἐλέγχουν τὴν ἀγορὰ καὶ τὴν πώληση τῶν ἀκινήτων τὰ ὁποῖα βρίσκονται στὴν περιφέρειά τους· ἐγγυῶνται τὴν ἐφαρμογὴ τῶν συμφωνηθέντων ἀνάμεσα στὰ δύο μέρη καὶ εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ χάραξη τῶν ὁρίων ἀνάμεσα στὰ πρὸς πώληση ἀκίνητα: «τὰ δύο λοιπὸν ταῦτα μερίδια. [...] καθὼς παρὰ τῶν μαχαλελῆδων καὶ λειτουργῶν διεχωρίσθη ἐκ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ ὄλου ὀσπητίου, [...] οἰκιοθελῶς καὶ ἀπαραβιάστως ἐπώλησα...»¹⁰. Οἱ μαχαλελῆδες εἶναι ἀρμόδιοι γιὰ ὅ,τι ἔχει νὰ κάνει μὲ τὰ ἀκίνητα ποὺ βρίσκονται στὴν περιφέρεια ποὺ ἐλέγχουν, ἀκόμα καὶ ἂν πρόκειται γιὰ ἀκίνητα τῆς Ἐκκλησίας. Γιὰ παράδειγμα, στὰ 1820 παρεμβαίνουν γιὰ νὰ ἀποδώσουν δικαιοσύνη σὲ μίαν ἀντιδικίαν ἀνάμεσα σὲ ἕναν κάτοικο τοῦ μαχαλέ καὶ στὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές. Κάποιος Ἄγγελος εἶχε ἀνεγείρει ἕνα οἰκοδόμημα σὲ οἰκόπεδο τῆς ἐκκλησίας. Οἱ μαχαλελῆδες εἶναι οἱ ἀρμόδιοι νὰ διορθώσουν τὴν ἀδικίαν ποὺ προξενήθηκε ἀπὸ αὐτὴ τὴν παράβαση καὶ νὰ ἀποζημιώσουν τὸν Ἄγγελο: «πληρώθησαν στὸν Ἄγγελο 1354 γρόσια [...] διὰ τὸν παρακείμενον τῇ ἐκκλησίᾳ τόπον, ἐφ' οὗ ἔκτισέ τι, ὅπως οὗτος περιέβη εἰς τὸ μοναστήριον... καὶ πλέον μένει ἤσυχος εἰς τὸ ἐξῆς καὶ ἀτάραχος, χωρὶς νὰ ἔχουν κρισολογίας καὶ καυγάδες, μήτε ὁ Ἄγγελος ἀπὸ τοὺς μαχαλελίδες, μήτε αὐτοὶ ἀπὸ τὸν Ἄγγελον»¹¹.

Οἱ μαχαλελῆδες εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν φόρων ἀπὸ τὰ διάφορα ἰδρύματα ποὺ βρίσκονται στὴν περιφέρειά τους. Ἰπάρχουν καταχωρημένες στὸν κώδικα I «συμφωνίες τοῦ δασίματος τῶν ὀσπηταλίων μὲ τοὺς περὶ αὐτὸ μαχαλελῆδες διὰ γρόσια 50», ποὺ ἀφοροῦν τὰ ἔτη 1798 καὶ 1805 καὶ εἶναι πληρωτέες σὲ δύο δόσεις ἀνὰ 25, τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου¹². Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἰδρύματα, ὑποθέτουμε ὅτι καὶ οἱ κάτοικοι θὰ πλήρωναν

9. Στὸ συμφωνητικὸ καὶ ἐξοφλητήριο γράμμα τοῦ 1820 γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος ἀμέσως παρακάτω, ὑπογράφουν, μεταξὺ ἄλλων, ὁ Δημήτρης τοῦ Χατζῆ Μήλικου «καὶ οἱ λοιποὶ τσορμπατζῆδες τῶν δύο μαχαλέδων», βλ. I. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 268 καὶ φωτογραφία χειρογράφου Νο IX. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ τσορμπατζῆ — αὐτοῦ ποὺ φτιάχνει τὸν *çorba* (ἀραβικὴ λέξη), ἕνα εἶδος σούπας ἀπὸ λαχανικά, ρύζι καὶ κρέας, ἡ ὁποία σερβίρεται σὲ κάθε γεῦμα τῶν εὐπορῶν ὀθωμανῶν καὶ στὰ σώματα τῶν γενιτσάρων — ἀποδίδεται στοὺς ἰσχυροὺς οικονομικὰ καὶ κοινωνικὰ πρὸυχοντες τῶν χωριῶν καὶ τῶν κωμοπόλεων τῶν περιοχῶν ποὺ σήμερα ἀνήκουν στὰ βουλγαρικὰ ἐδάφη S. S. Bobcev, «Notes comparées sur les çorbacis chez les peuples balkaniques et en particulier chez les Bulgares», *Revue Internationale des Études Balkaniques*, 2/6, Βελιγράδι 1938, 429.

10. I. Σνεγγάροφ, ὁ.π.

11. Ὁ.π., σ. 267-268 καὶ Μ. Ἀποστολίδης, ὁ.π., *ΑΘΛΓΘ*, 4 (1937-38), 39.

12. I. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 238, 244.

φόρους στον μαχαλά τους. Μια μικρή ένδειξη σχετικά με το ζήτημα αυτό έχουμε από την πόλη της Λάρισας, όπου στα 1667, γράμμα έπικυρωμένο από τον μητροπολίτη που άφορᾷ τον τρόπο διάθεσης του κρασιού από τους οίνοπαραγωγούς αναφέρει: «ὁ δὲ ἀνοίγων ἐξ αὐτῶν καὶ πωλῶν ἐν τῷ ραμαζανίῳ ἔχειν διδοῦναι τοῦ μαχαλὲ ἄσπρα 500»¹³. Πρόκειται για μαρτυρία που ἀποδεικνύει ὅτι ὁ μαχαλές, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φόρους, εἶναι υπεύθυνος γιὰ τὴν εἴσπραξη καὶ προστίμων ἀπὸ παραβάσεις τῶν κατοίκων του.

Στους ἐκκλησιαστικούς κώδικες τῆς μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης συχνὲς εἶναι οἱ ἀναφορὲς στὰ δάνεια που οἱ μαχαλέδες συνάπτουν, τόσο μετὶς ἄλλες διοικητικὲς ἀρχὲς τῆς κοινότητος, ὅσο καὶ μετὰ ἄτομα. Γιὰ παράδειγμα, στὰ 1799 ὁ μαχαλές τῆς μητρόπολης συνάπτει δύο ὁμολογίες μετὶς τὴν ἐνορία του —τὸ μητροπολιτικὸ καὶ τῆς Ἁγίας Μαρίνας— γιὰ ποσὰ τῶν ὁποίων τὸ ὕψος ἀνέρχεται σὲ 372 καὶ 150 γρόσια. Στὴν ἐκθεση ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Μαρίνας, τοῦ ἔτους 1799, διαβάζουμε «εἰς τὸν μαχαλὲ τῆς μητροπόλεως δι' ὁμολογίας ἦτις ἔστι παρὰ τῷ ἐπιτρόπῳ [τῆς ἐνορίας] Χ' Στόιου γρ. 372»¹⁴. Στὰ 1819 ἡ ἐνορία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου δανεῖζει στὸν Τζοχατζιγιάν μαχαλὲ 1000 γρόσια «ἄνευ ὁμολογίας»¹⁵. Στὰ 1830, ὁ Λαγούτ μαχαλὲ ἐξοφλεῖ στοὺς πρωτομάστορες τῶν ἀμπατζήδων καὶ τῶν καυτατζήδων¹⁶ μέρος ἀπὸ τὸ χρηματικὸ ποσὸ (2637 γρόσια), τὸ ὁποῖο εἶχε δανειστεῖ¹⁷. Στὰ 1821 ὁ ἀμπατζῆς Βέλιος Ράτη δανεῖζεται ἀπὸ τὸν μαχαλὲ που κατοικεῖ 50 γρόσια¹⁸. Τὸ θεμελιῶδες γνῶρισμα τοῦ μαχαλὲ εἶναι ἡ λειτουργία του ὡς διοικητικῆς ἀρχῆς, που διαθέτει χρηματικὸ κεφάλαιο, διοίκηση καὶ συγκεκριμένες ἀρμοδιότητες.

Ἐχει ἀρκετὰ ἀπασχολήσει τοὺς ἐρευνητὲς τὸ ζήτημα, ἀν οἱ μαχαλέδες υπάγονται διοικητικὰ ἀπευθείας στὶς κρατικὲς ἀρχὲς, χωρὶς νὰ παρεμβάλλονται οἱ κοινοτικὲς¹⁹. Τὰ τεκμήρια που μελετᾶμε καταδεικνύουν ὅτι ἡ χριστιανικὴ πο-

13. Ἑλένη Ἀγγελολιάτη-Τσουγκαράκη, «Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ εκπαιδευτικῆς ζωῆς τῆς Λάρισας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 3 (1990), 310.

14. Κώδικας II, σ. 29.

15. Ὁ.π., σ. 37.

16. Τὸ ἐπίθετο ἀμπατζῆς ὑποδηλώνει τοὺς κατασκευαστὲς ἢ/καὶ πωλητὲς μᾶλλινων ὕφασμάτων καὶ ρούχων. Οἱ καυταντζῆδες ἀσχολοῦνται μετὶς τὴν κατασκευὴ ἢ/καὶ τὴν ἐμπορία καυτανίων, ἐνδυμάτων πολυτελείας.

17. Μ. Ἀποστολίδης, Ὁ.π., *ΑΘΛΓΘ*, 6 (1939-40), 29-30.

18. Κεντρικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Βουλγαρικῆς Κράτους, Ἀρχεῖο Γκιουμουσγκερντάν, 161κ, ἀρ. 1, σ. 37.

19. Σχετικὰ μετὰ τὸ θέμα πρβλ. τὴν ἀδημοσίευτη διατριβὴ τοῦ Ἀντώνη Ἀναστασόπουλου ὁ ὁποῖος, μελετώντας τὰ ἔγγραφα τοῦ ἱεροδικείου τῆς Βέροιας, διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ μαχαλέδες δὲν υπάγονταν διοικητικὰ ἀπευθείας στὶς ὀθωμανικὲς ἀρχὲς, ἀλλὰ ὅτι διοικοῦνταν ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς προύχοντες, Antonis Anastasopoulos, *Imperial ins-*

λιτεία διοικεί τους χριστιανούς μέσω ενός συστήματος κατανομής τους στον χώρο, ότι δηλαδή η διοίκηση και η διαχείριση των μαχαλέδων της Φιλιππούπολης που κατοικούνται από χριστιανούς εξασκείται από τους ίδιους. Στον κώδικα της μητρόπολης είναι καταχωρημένο ένα εκκλησιαστικό αποδεικτικό και συμφωνητικό γράμμα, χρονολογημένο στα 1818, όπου αναφέρεται: «...να διορισθῶσι με κοινήν γνώμην ἑπτὰ ὑποκείμενα ἄνδρες τίμιοι, δύο ἐκ τῶν πραγματευτῶν, δύο ἐκ τῶν ἀμπατζήδων, εἷς ἐκ τῶν καυταντζήδων, εἷς ἐκ τῶν γουναράδων καὶ εἷς ἐκ τῶν μπακάληδων διὰ νὰ θεωρῶσι πᾶσαν ἐμπίπτουσαν ὑπόθεσιν τῶν μαχαλέδων των, συνερχόμενοι καὶ εἰς τὴν μητρόπολιν δις τῆς ἑβδομάδος, τῇ Τετράδι, ἔστιν ὅτε καὶ τῇ Παρασκευῇ ὁμοῦ μετὰ τοῦ οἰκονόμου καὶ σακκελίου διὰ νὰ θεωρῶνται ἐκκλησιαστικῶς ἐνώπιον αὐτῶν, εἰ τινὲς κρισολογίαι τύχῳσι καὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, τὰς ὁποίας ὀφείλουσι θεωρῆσαι ἔμπροσθεν αὐτῶν κατὰ τὴν διακέλευσιν τῶν ἱερῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν νόμων δικαίως»²⁰. Στὴ διοίκηση τῶν μαχαλέδων ὑπεισέρχονται ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κοινοτικούς ἄρχοντες —ἐκκλησιαστικούς ἀξιωματούχους, δημογέροντες—, καὶ οἱ ἰθύνοντες τῶν χριστιανικῶν συντεχνιῶν. Οἱ πολιτικὲς ἀρχὲς τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἀναγκάζονται νὰ ἀναγνωρίσουν καὶ νὰ θεσμοθετήσουν αὐτὴ τὴν πραγματικότητά συντάσσοντας τὸ παραπάνω συμφωνητικό.

Ἐνα διπλὸ σύστημα γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ ἀστικοῦ χώρου ἦταν σὲ ἰσχῦ. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά οἱ Ὀθωμανοὶ ἐνέταξαν τὴ λειτουργία τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν σὲ ἓνα σύστημα διοίκησης τὸ ὁποῖο βασίζεται στὴ διαίρεση τοῦ χώρου σὲ μαχαλέδες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἓνα παράλληλο σύστημα διαχείρισης τοῦ χώρου ἐκπορεύεται καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία διοικεῖ τὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς πόλης, κατανέμοντάς τον σὲ ἑνορίες²¹. Στὴ βιβλιογραφία ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἑνορία ἔχει διπλὴ λειτουργία, εἶναι διοικητικὸ μὲροφῶμα καί, παράλληλα, γεωγραφικὴ ἐνότητα²². Μέσα ἀπὸ τίς πηγὲς ποὺ μελετᾶμε, δὲν γίνεται ὡστόσο σαφὲς ἂν ἡ

titions and local communities: ottoman Karaferye 1758-1774, Κέιμπριτζ, Μάρτιος 1999, σ. 78.

20. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ περιέχεται στὸν Κώδικα I τῆς Μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης, ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν Μ. Ἀποστολίδη, ὁ.π., *ΑΘΑΓΘ*, 5 (1938-39), 70-71.

21. Ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς Φιλιππούπολης κατανέμεται σὲ ἕξι ἑνορίες οἱ ὁποῖες ἀπλώνονται γύρω ἀπὸ τίς ἐξῆς ἐκκλησίες: τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς Θεοτόκου, οἱ ὁποῖες βρίσκονται πάνω στὸ κάστρο· τῆς Ἁγίας Μαρίνας ὅπου ἔδρευε ἡ μητρόπολη, τίς ἐκκλησίες τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς ποὺ βρίσκονται στὸν λόφο τοῦ Μουσαίου, ΝΑ καὶ ΒΑ τοῦ κάστρου ἀντίστοιχα. Τέλος, ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς βρίσκεται στοὺς πρόποδες τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν.

22. Πρόδρομος Ἀκανθόπουλος, *Ἡ ἱστορία τῶν ἑνοριῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 8.

ένορσία είναι πάντα γεωγραφική ένότητα ή αν απλά ελέγχει ένα συγκεκριμένο αριθμό οίκων και άλλων ακινήτων, τα όποια δέν είναι απαραίτητο νά συνορεύουν πάντα μεταξύ τους. Μία ένορσία μπορεί νά έμπεριέχει έναν ή περισσότερους μαχαλέδες ή μέρη αυτών²³.

“Αν για τούς μαχαλέδες ή πληροφόρηση πού έχουμε είναι έμμεση —κυρίως διά μέσου τών πράξεων άγοραπωλησίας— άφοϋ άρχεϊα με τά έσοδα και τά έξοδά τους δέν έχουν διασωθεϊ, σέ ό,τι άφορα τς ένορίες έχουμε κάποιες ένδείξεις σχετικά με τά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά αυτών πού τις διοικοϋν, καθώς και για τς πηγές έσόδων και έξόδων τους. Στόν κώδικα Π τής μητρόπολης τής Φιλιππούπολης είναι καταχωρημένοι οι έτήσιοι άπολογισμοί έσόδων και έξόδων τών πέντε ένοριών τής πόλης, οι όποιοι άφοροϋν τά έτη 1786-1802, καθώς και ένας τού έτους 1819.

Στά παραπάνω έγγραφα ό ρόλος τής ένορίας ως μικρότερης βαθμίδας τού φορολογικού μηχανισμού τής εκκλησίας, έπιφορτισμένης με τήν είσπραξη τών φόρων για λογαριασμό τού Μητροπολίτη και τού Πατριάρχη, άποσιωπάται²⁴. Τό γεγονός ότι άποσιάζουν καταχωρήσεις καταστίχων με είσπράξεις τών εκκλησιαστικών φόρων άπό τούς ένορίτες στά έν λόγω τεκμήρια ίσως νά σχετίζεται με τόν τρόπο λειτουργίας τού εκκλησιαστικού φορολογικού μηχανισμού κατά τήν όθωμανική κυριαρχία: άρθρα τά όποια περιέχονται στά μετεράτια τών μητροπολιτών²⁵, άφήνουν νά έννηθεϊ ότι οι τελευταίοι έστειλαν τούς άντιπρο-

23. Μελετώντας τόν πίνακα με τς ένορίες και τούς μαχαλέδες τής πόλης τών Σερρών (17ος αϊ.) πού έχει παρουσιάσει ό Σωκράτης Πετμεζάς, παρατηρούμε ότι ή ένορία τής ‘Αγίας Παρασκευής έμπεριέχει τρεϊς μαχαλέδες, αυτόν τής ‘Αγίας Παρασκευής, καθώς και τούς: Ζαρχμπαγιάνε μαχαλεσί και Χαβιαρτζι μαχαλεσί. Socrate Petmezás, «Commentaires» στό Paolo Odorico, *Conseils et mémoires de Synadinos prêtre de Serrés en Macedoine (XVIIe siècle)*, έκδ. Association Pierre Belon, E.H.E.S.S., Παρίσι 1996, σ. 475-476.

24. Για τó εκκλησιαστικό φορολογικό σύστημα βλ. ένδεικτικά Paraskevas Konortas, «Les contributions ecclésiastiques Patriarchiké zèteia et basilikon charatzion», *Actes du He colloque international d'histoire. Economies méditerranéennes, équilibres et intercommunications, XIIIe-XIXe siècles*, τ. III, ‘Αθήνα 1986, έκδ. K.N.E./E.I.E., J. Kabrda, *Le système fiscal de l'Église orthodoxe dans l'Empire ottoman (d'après les documents tures)*, Brno (Opera Universitatis, No 135) 1969, S. Petmezás, «L'organisation ecclésiastique sous les Ottomans», στό P. Odorico, *Conseils et mémoires...*, ό.π. “Ένας άπό τούς φόρους πού συλλέγει ό μητροπολίτης άπό τούς πιστούς τής ‘Επαρχίας του, είναι ή πατριαρχική και μητροπολιτική ζήτητα, τó ποσό τής όποίας είναι σταθερό σέ όλη τήν περίοδο τής όθωμανικής κυριαρχίας και συνίσταται στην καταβολή ένός χρυσού νομίσματος άπό κάθε ίερέα, ένώ κάθε νοικοκυριό καταβάλλει 12 άσπρα (P. Konortas, ό.π., σ. 222, J. Kabrda, ό.π., σ. 65).

25. ‘Ο σουλτάνος έπικυρώνει τήν έκλογή τών μητροπολιτών με τήν έκδοση ένός berat, τó όποίο τούς έδινε τήν ιδιότητα τού όθωμανού άξιωματούχου, Π. Κονόρτας, ‘Οθωμανικές θεωρήσεις για τó Οικουμενικό Πατριαρχείο 17ος - άρχές 19ου αϊ., έκδ. ‘Αλεξάνδρεια, ‘Αθήνα 1998, σ. 338-339.

σώπους τους στις ένορειακές έκκλησίες και στα μοναστήρια για να εισπράξουν τὰ προσωπικά τους εισοδήματα²⁶, πρακτική ή όποία δείχνει ότι ή λειτουργία αυτή δέν περιλαμβανόταν στις άρμοδιότητες τής ένορίας. Ό μητροπολίτης έγκαιρίστατο συνήθως στην έδρα του περιστοιχισμένος από πολυάριθμη συνοδεία «οικείων», οι όποιοι τον έπικουρούσαν στα θρησκευτικά, διοικητικά, νομοθετικά και οικονομικά καθήκοντά του²⁷. Έπομένως, οι άξιωματοῦχοι τής μητρόπολης, στην πράξη, μάλλον δέν έμπιστεύονται την είσπραξη τών έκκλησιαστικών φόρων στον ένορειακό κληρο και στους έπιτρόπους. Το γεγονός αυτό θα μπορούσε, κατά τή γνώμη μου, να έρμηνευθεί ως ένδειξη άποξένωσης έως αυτόνομησης τών διοικητῶν τής ένορίας από τους έκκλησιαστικούς άξιωματούχους.

Οι κατάλογοι με τὰ έσοδα και τὰ έξοδα τών ένορειακών έκκλησιῶν μάς δίνουν μιὰ άλλη διάσταση τής λειτουργίας τους, αυτήν του πιστωτικού ιδρύματος. Γενικά, τὰ τεκμήρια που μελετάμε καταγράφουν έκείνες τις λειτουργίες τής ένορίας, οι όποιες έντάσσονται στο πεδίο του κοσμικού, όπως για παράδειγμα ή λειτουργία της ως διαχειριστή έμπορικού κεφαλαίου ή παραπάνω πρακτική υπαγορεύεται από την έφαρμογή τής αρχής τής οικονομίας, δηλαδή τής ένσωμάτωσης στην έκκλησιαστική τάξη άλλων κυρίαρχων τάξεων, οι όποιες έχουν διαμορφωθεί στον κοινωνικό χώρο. Πράγματι, το κενό που δημιουργήθηκε από την έλλειψη πρωταρχικής —κρατικής— έξουσίας με το πέραςμα στην όθωμανική κυριαρχία, είχε ως συνέπεια το θρησκευτικό να προσαρμοστεί στην κοινωνική πραγματικότητα, οι θρησκευτικοί θεσμοί να έγκολπωθούν κοσμικές πρακτικές²⁸.

Το είδος τών πληροφοριῶν που μάς παρέχουν τὰ έκκλησιαστικά αρχεία σχετικά με τις ένορίες άφορά από τή μιὰ μεριά τον τρόπο διοίκησης τους, και από την άλλη τις μορφές διάθεσης και διαχείρισης του χρηματικού τους κεφαλαίου. Κάθε χρόνο, οι πέντε ένορίες τής Φιλιππούπολης διανέμουν το κεφάλαιό τους σε φερέγγυους οικονομικά Φιλιππουπολίτες, με τή μορφή έντοκων δανείων. Συνήθως πρόκειται για άμπατζήδες και άλλους επαγγελματίες, οι όποιοι έχουν σχέσεις με το έμπόριο τών μεγάλων άποστάσεων²⁹. Οι δανειστές δεσμεύονται κάποιες φορές να έξοφλήσουν το χρέος τους άμέσως μετά το πέρας τών έμπορικών τους έπιχειρήσεων. Για παράδειγμα, διαβάζουμε στην άπόδοση του λογαριασμού τής έκκλησίας τής Άγίας Κυριακής: «άπό α' Ιανουαρίου 1796: εις τον Χατζή Στογιάννην καυταντζήν δι' όμολογίας διορία γύρισμα σιλίνου, γρόσια 550»³⁰.

26. J. Kabrda, *ό.π.*, σ. 80.

27. S. Petmezas, «Commentaires», *ό.π.*, σ. 473-474.

28. Marina Maropoulou, «L'économie: moyen de transgression ou d'adaptation sociale?», στο *Economies méditerranéennes, équilibres*, *ό.π.*, σ. 266-267.

29. M. Tsicaloudaki, *ό.π.*, τ. I, σ. 138-151.

30. Κώδικας II, σ. 20. Δύο έτήσιες έμποροπανηγύρεις ιδρύονται στην εύρύτερη πε-

Μιά πρακτική, ή οποία μᾶς υποδεικνύει τὴν ἀλλοίωση τοῦ χαρακτήρα τῆς ἐνορίας ὡς μέσου διοίκησης τῶν ἀτόμων μὲ βάση τὴν κατανομή τους στὸν χῶρο, εἶναι ἡ μὴ διάθεση τοῦ κεφαλαίου τῆς ἐνορίας ἀποκλειστικά σὲ ἐνορίτες, ἀλλὰ στὸ σύνολο τῶν προυχόντων καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν οἰκονομικά παραγόντων, εἴτε διαμένουν εἴτε ὄχι στὰ οἰκήματα ποὺ ἀνήκουν στὴν περιφέρειά της. Ἔτσι πρέπει νὰ ἐρμηνευτεῖ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα μερικῶν ἀτόμων περιλαμβάνεται στοὺς καταλόγους μὲ τοὺς δανειστὲς περισσότερων ἀπὸ μιᾶς ἐκκλησιῶν. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση τοῦ Χριστόδουλου Βασιλάκογλου, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τὸ κεφάλαιο τριῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν: κατὰ τὸ διάστημα 1794-1799 δανείζεται, μὲ τὴ μορφή χρεωστικοῦ ὁμολογίου, σημαντικὰ ποσὰ ἀπὸ τὴν Ἁγία Μαρίνα (τὸ ἔτος 1794 ἔχει δανειστεῖ 1394.72 γρόσια, ἐνῶ τὰ ἐπόμενα ἔτη 2041.77 γρόσια)³¹. Παράλληλα, στὰ 1795 συνάπτει ὁμολογία μὲ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ποὺ ἀφορᾷ ποσόν, τὸ ὁποῖο ἐνῶ ἀρχικὰ ἀνερχόταν σὲ 1167 γρόσια, φτάνει, τρία χρόνια μετὰ (στὰ 1798), μὲ τὴν κεφαλαιοποίηση τῶν τόκων, στὰ 1553.06 γρόσια³². Ἐπίσης, ὁ ἴδιος χρωστᾷ στὰ 1795 στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου 1303.62 γρόσια³³.

Ὁ ἐπίτροπος εἶναι ὁ υπεύθυνος γιὰ τὴ διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν τῆς ἐνορίας. Διὰ μέσου τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἐπιτρόπου, λαϊκοὶ εἰσδύουν στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση καὶ ἀποκτοῦν πρόσβαση στοὺς οἰκονομικοὺς της πόρους. Ἡ ὑπογραφή τοῦ ἐπιτρόπου εἶναι ἀπαραίτητη προκειμένου νὰ ἐπικυρωθοῦν οἰκονομικὲς συναλλαγὲς ἀνάμεσα στὴν ἐνορία καὶ ἄλλες συλλογικότητες ἢ άτομα. Λόγου χάρη, στὰ 1799 οἱ ἐπίτροποι τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς Παναγίας Θεοτόκου, ὑπογράφουν χρεωστικὴ ὁμολογία μὲ τὴν ὁποία κάποιος Ἀναστάσιος δανεῖζει 1000 γρόσια στὴ συντεχνία τῶν γουναράδων, μὲ τὸν ὅρο, ὁ τόκος τῶν χρημάτων αὐτῶν νὰ διανέμεται στὶς παραπάνω ἐκκλησίες³⁴. Τὰ άτομα ποὺ ἔχουν πρόσβαση στὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπιτρόπου ἀνήκουν στὰ ἀνώτερα οἰκονομικά στρώματα τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, μὲ εἰσοδήματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τους στὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς συμμετέχουν τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴ διοίκηση τῶν συντεχνιῶν. Πράγματι, τὰ ἔχνη ἀρκετῶν ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους τῶν ἐνοριῶν τῆς Φιλιππούπολης στὸ διάστημα 1786-1802 ἐντοπίζονται στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας τῶν ἀμπατζήδων. Παραδείγματος χάρη, ὁ Χατζη-Ἀναστάσης, ἐπίτροπος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀπὸ τὸ 1790 ἕως τὸ 1793, εἶναι ὁ

ριοχὴ κατὰ τὸ 18ο αἰ., αὐτὲς τῆς Οὐζουντζόβας καὶ τῆς Σελίμνις. Ἡ τελευταία λαμβάνει χώρα τὸ μῆνα Σεπτέμβριο στὴν ὁμώνυμη κομόπολη (στοὺς πρόποδες τοῦ Αἴμου, στὰ περὶ-χωρὰ τῆς Ἀδριανούπολης).

31. Κώδικας II, σ. 27-30.

32. Ὁ.π., σ. 35-37.

33. Ὁ.π., σ. 11.

34. I. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 239.

πρωτομάστορας τῆς συντεχνίας τῶν ἀμπατζήδων κατὰ τὴν περίοδο 1772-1797³⁵. Τὸ ὄνομα τοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἁγίας Κυριακῆς κατὰ τὸ ἔτος 1791, τοῦ Ἀναστάσιου Κρασοβυτίνα, ὑπάρχει ἐπίσης στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας³⁶. Ἐπίσης, στὰ 1799 οἱ ἐπίτροποι τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Κωνσταντίνος Ἀρίκογλου καὶ Κωνσταντίνος Χατζῆ Τζότζου, ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἐμπόριο μάλλινων ὑφασμάτων καὶ ρούχων³⁷. Τέλος, ὁ Γεώργιος Κάλπογλου, ἐπίτροπος τῆς Θεοτόκου κατὰ τὸ διάστημα 1794-1802, εἶχε ἀναγορευθεῖ μάστορας στὴ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων στὰ 1751³⁸.

Ἐκτός ἀπὸ τὸν ἐπίτροπο, στὶς πηγές γίνεται λόγος γιὰ ἓνα σῶμα ἐνοριτῶν, τὸ ὁποῖο ἐλέγχει ἢ συνδιοικεῖ τὴν ἐνορία μὲ τὸν πρῶτο. Προκειμένου νὰ μπορέσει νὰ δανειστεῖ κανεὶς χρήματα ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῆς ἐνορίας, ἀπαιτεῖται ἡ ἔγκριση τῶν ἐνοριτῶν· διαβάζουμε γιὰ παράδειγμα στὴν ἔκθεση μὲ τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας Θεοτόκου: «1802, Αὐγ. κγ'. Ἐλογαριάσθησαν αἱ ὁμολογίαι τοῦ Κωστάκη Λάσκογλου καὶ γνώμη τῶν ἐνοριτῶν ἔδωσαν ὁμολογίας διὰ γρ. 4542 μὲ διορία 6 ἔτη διὰ νὰ τὰ ἐξοφλήσῃ»³⁹. Ὁ ἐπίτροπος καὶ οἱ ἐνορίτες εἶναι ἀπὸ κοινῶν ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ διαχείριση τῆς περιουσίας τῶν ἐνοριῶν, καθὼς καὶ τῶν δωρεῶν: στὶς 9 Ἰουλίου 1786 ὁ ἐπίτροπος τῆς Θεοτόκου πουλᾷ οἰκία τῆς ἐκκλησίας στὴ Μελάχρω, σύζυγο τοῦ μακαρίτη Μανώλη Καρακάσογλου, ἀκοινῆ γνώμη καὶ συναινέσει τῶν ἐνοριτῶν...»⁴⁰. Στὰ 1828 οἱ ἐπίτροποι τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς ὑπογράφουν μαζί μὲ τοὺς ἐνορίτες πράξεις δωρεᾶς 1000 γροσίων ἀπὸ τὸν πρόκριτο τῆς κοινότητος Ἀθανάσιο Κωνσταντίνου Μπουλγούρογλου σὲ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς δύο ἐκκλησίες⁴¹.

Ἐνδεικτικὸ τῆς υποχώρησης τοῦ χαρακτήρα τῆς ἐνορίας ὡς μικρότερης βαθμίδας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας καθὼς καὶ ὡς πρωτογενοῦς μορφώματος αὐτοδιοίκησης τῶν κατοίκων εἶναι τὸ φαινόμενο, σὲ πολλὰς πόλεις, ἡ διοίκησή της νὰ ὑπάγεται ἀπευθείας στὶς κοσμικὰς ἀρχές, νὰ ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν πολιτεία. Στὸ Μελένικο⁴², στὸ Τέρνοβο, στὴν Κοζάνη καὶ ἀλλοῦ, οἱ προύχοντες τῆς πολιτείας ἔχουν εἰσδύσει στὴ διοίκηση τῶν ἐνοριῶν, ἐκλέγουν τοὺς ἐπιτρόπους καὶ ἐπιθεωροῦν τὰ οἰκονομικά τους. Ἡ διαδικασία διορισμοῦ ἐπιτρόπου

35. Κώδικας II, σ. 357.

36. Ὁ.π., σ. 358.

37. I. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 239.

38. M. Apostolidis - Al. Peev, *Archiv des abadjis à Plovdiv*, éd. de la Bibliothèque Nationale à Plovdiv (δημοσίευση τῶν ἀρχείων μὲ παράλληλη μετάφραση στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα), τ. I, Φιλιππούπολη 1931, σ. 41 καὶ Κώδικας II, σ. 3-7.

39. Ὁ.π., σ. 7.

40. I. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 220.

41. Ὁ.π., σ. 301-302.

42. Κωμόπολη στὴ σημερινὴ Βουλγαρία, 60 χιλιόμετρα βόρεια τῶν Σερρών.

στον μητροπολιτικό ναό του 'Αγίου Νικολάου τῆς Κοζάνης εἶναι ἡ ἀκόλουθη: «...καὶ τοῦ λογαριασμοῦ τῆς αὐτῆς ἀγίας 'Εκκλησίας θεωρηθέντος ἀκριβῶς ἐνώπιον ἡμῶν παρὰ τῶν 'Εντιμοτάτων κληρικῶν καὶ χρησίμων ἀρχόντων ταύτης τῆς πόλεως, [...] ἀποφάσει ἡμετέρα καὶ γνώμη κοινῇ τῶν περὶ αὐτὴν κληρικῶν καὶ ἀρχόντων, ἐδιορίσθη ἐπίτροπος τῆς αὐτῆς 'Εκκλησίας ὁ ἐντιμότατος οἰκονόμος Κοζάνης πρεσβύτερος κύρ Γεώργιος. "Ὅθεν καὶ κατεστρώθη τὸ παρὸν σημείωμα ὧδε εἰς ἐνδειξιν: 1746, δεκεμβρίου α': 'Ἐν Κοζάνη»⁴³. 'Επίσης, στὸ καταστατικὸ τῆς πόλης τοῦ Μελένικου (1813) διαβάζουμε: «Οἱ 'Επίτροποι τοῦ Κοινοῦ χρεωστοῦν νὰ ἐπισκέπτονται ἀραδικῶς ὅλας τὰς 'Εκκλησίας τῆς πολιτείας μας καὶ νὰ παρατηροῦν μὲ προσοχὴν, ἵνα μὴ συμβαίῃ εἰς αὐτάς καμμία ἀταξία, εἴτε ἀπὸ μέρους τοῦ ἱερέως, ἢ τοῦ 'Εφημερίου ἢ τοῦ 'Επιτρόπου ἢ τινὸς ἄλλου τῶν ἀδελφῶν καὶ νὰ διορθῶνουν τὴν ἀταξίαν ἐκείνην ἐξ ἀποφάσεως. [...] εἰ μὲν καὶ εἶναι πταίστης καὶ αἴτιος ὁ τῆς 'Εκκλησίας ἐκείνης 'Επίτροπος, παρευθὺς, πέρνοντάς του τὸν λογαριασμόν, νὰ τὸν ἀποβάλλουν, ἀποκαταστήσαντες ἀντ' ἐκείνου ἄλλον 'Επίτροπον ἄξιον τοιοῦτου θείου ἔργου ἐργάτην»⁴⁴. Σχετικὰ μὲ τὸ Τέρνοβο⁴⁵, πόλη ὅπου ἐπίσης τὰ οἰκονομικὰ καὶ ἡ διοίκηση τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν ἐλέγχονται ἀπὸ τοὺς προύχοντες τῆς κοινότητος, εἶναι ἀξιοσημείωτο, ὅτι τὰ διοικητικὰ μορφώματα τῆς ἐνορίας καὶ τοῦ μαχαλέ ταυτίζονται: σὲ κανονισμὸ καταχωρημένον στὸν κώδικα τῆς μητροπόλης Τερνόβου μὲ τίτλο «Περὶ διαθέσεως καὶ εὐταξίας τῶν λογαριασμῶν τῶν ἱερῶν ἐκκλησιῶν τῶν ἐν τῇ 'Επαρχίᾳ Τουρνόβου», ποὺ ἐκδίδεται στίς 8 'Ιανουαρίου 1823, ὀρίζεται: «'Αφ' οὗ θεωρηθῶσιν ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν οἱ λογαριασμοί, [...] θέλουσι καταγραφῆ εἰς κοινὸν Κώδικα, ὁ ὁποῖος θέλει διαφυλάττηται εἰς τὴν μητρόπολιν ἐν ἀσφαλείᾳ. καὶ εἰς ἰδιαιτέρον ἐκάστης ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος θέλει δοθῆ εἰς τὸν ἐπίτροπον, διὰ νὰ τὸν φυλάττη εἰς μέρος σίγουρον, χωρὶς νὰ γράφῃ εἰς αὐτὸν τίποτε... ἔχει χρέος καθεὶς ἐπίτροπος μαχαλέ, ἢ χωρίου νὰ πέρνῃ τὸν Κώδικα αὐτόν, καὶ τρεῖς ἀπὸ τοὺς ἐγκρίτους τῶν ἐνοριτῶν ἐκλεγόμενους ἀπὸ τοὺς λοιποὺς προκρίτους καὶ τζορπατζήδες, καὶ νὰ ἔρχηται εἰς τὴν μητρόπολιν νὰ δίδῃ τὸν λογαριασμόν του ἀκριβῶς, διὰ νὰ καταγράφηται καὶ εἰς τὸν κοινὸν Κώδικα τῆς μητροπόλεως καὶ εἰς τὸν 'Ιδιαιτέρον τῆς ἐκκλησίας, καὶ νὰ ὑπογράφηται παρὰ τοῦ κυριάρχου, ἢ τοῦ ἐπιτρόπου του καὶ τῶν παρευρεθέντων ἐνοριτῶν»⁴⁶. Εἶναι σαφές ὅτι ἐδῶ ἡ ἐνοριακὴ ἐκκλησία καὶ

43. Νικόλαος Π. Δελιαλῆς, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Κοζάνης», *Οἰκοδομή* 2 (1959), 220.

44. Πέτρος Θ. Πέννας, *Τὸ κοινὸν τοῦ Μελένικου καὶ τὸ σύστημα διοικήσεώς του*, 'Αθήνα 1946, σ. 38.

45. Πόλη τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας.

46. Ι. Σνεγγάροφ, «'Ο ἄλλος κώδικας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Τέρνοβου (στὴ βουλγαρικῇ) στὸ 'Επετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας VI, *Θεολογικὴ Σχολή*, 19 (1940-1941), ἀνάτυπο, Σόφια 1941, 9-10.

ὁ μαχαλές, στήν περιφέρεια τοῦ ὁποίου κεῖται, διοικοῦνται ἀπό τὸν ἴδιο ἐπίτροπο καθὼς καὶ ἀπὸ σῶμα ἐνοριτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκλέγονται καὶ ἐλέγχονται ἀπὸ τὴν κοινότητα.

Ἐγγραφο συντεταγμένο στὰ 1819, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὸν τρόπο διάθεσης τῶν γυναικείων στασιδίων τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Φιλιππούπολης, καταδεικνύει ὅτι οἱ ἰθύνοντες τῆς ἐνορίας ἀναπτύσσουν προσπάθειες ὥστε νὰ μὴ ἀλλοιωθεῖ ἡ φύση τῆς ὡς γεωγραφικοῦ μορφώματος, θέτοντας σὲ ἰσχύ στρατηγικὲς πού ἀποβλέπουν στήν παγίωση τοῦ πληθυσμιακοῦ τῆς δυναμικοῦ καὶ στήν ἀποφυγὴ παρείσφρησης ξένων στοιχείων μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς, ἔτσι ὥστε αὐτὰ νὰ ἀποτελοῦν ὁμάδα κοινωνικὰ ἱεραρχημένη καὶ ἡ ὁποία νὰ διέπεται ἀπὸ συνοχὲς. Τὸ παραπάνω ἔγγραφο ἀναφέρει ὅτι σὲ περίπτωση μεταβίβασης οἰκήματος «εἰς χεῖρας ξένου» μετὰ ἀπὸ πώληση, ὁ πρῶν κάτοχος χάνει αὐτομάτως τὴν ἰδιοκτησία τοῦ στασιδίου στήν ἐκκλησία τῆς ἐνορίας στήν ὁποία ὑπάγεται τὸ ἀκίνητο: «τότε τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γυναικεῖον στασίδιον τοῦ ρηθέντος ὀσπητίου ἀπολαμβάνη αὐθις ἡ ἐκκλησία ὡς ἴδιον αὐτῆς καὶ ἐξ ἀρχῆς ὄν κτῆμα, μηδενὸς τὸ παράπαν ἐναντιουμένου ἢ ἀντιλέγοντος, καὶ δίδωσιν αὐτὸ ἡ ἐκκλησία κατὰ φιλοτιμίαν τῷ νέῳ ἀγοραστῇ τοῦ αὐτοῦ ὀσπητίου ἢ ἄλλῳ τινὶ τῶν ἐνοριτῶν, προτιμωμένου ὅμως, ὡς εἴπομεν, τοῦ νέου ἀγοραστοῦ»⁴⁷.

Ἡ μοναδικὴ ἐνδειξὴ πού ἔχουμε σχετικὰ μὲ τὴ συμμετοχὴ τῆς ἐνορίας στὴ διαχείριση τοῦ χώρου εἶναι μιὰ φράση πού περιέχεται σὲ πωλητήριο οἰκίας τοῦ ἔτους 1833, στὸ ὁποῖο διατυπώνονται οἱ ὅροι μεταβίβασης καὶ κατοχῆς ἀκινήτου. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ μᾶς ὑποδεικνύει ὅτι καὶ οἱ δύο ἀρχές, καὶ ἡ ἐνορία καὶ ὁ μαχαλές, εἶναι ἀρμόδιες σὲ ζητήματα διακανονισμοῦ τοῦ ἰδιοκτησιακοῦ καθεστῶτος τῶν ἀκινήτων πού βρίσκονται μέσα στὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας τους. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ Μορφούλα, ἀνηψιὰ τοῦ μακαρίτη Ἀθανασίου Μπουλγούρογλου, παραχωρεῖ τὴν οἰκία τῆς στὸν τσορμπατζῆ Βοῦλκο Κούροβοιτς ἔναντι 3000 γρ., μὲ τὸν ὅρο νὰ τῆς ἐπιτραπεῖ νὰ κατοικεῖ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ δωμάτια τῆς οἰκίας ἐφόσον ζεῖ (καὶ κανεὶς νὰ μὴ μπορεῖ νὰ τὴ βγάλει ἀπὸ τὸ δωμάτιο, οὔτε ὁ Βοῦλκος, οὔτε κανεὶς ἄλλος ἀπὸ τὴν ἐνορία ἢ τὸ μαχαλά)»⁴⁸.

Τὰ ἔγγραφα πού μελετᾶμε μνημονεύουν τὴν ὑπαρξὴ καὶ ἄλλων ἐξουσιαστικῶν μορφωμάτων, τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὴ χωροθέτηση τῶν χριστιανικῶν μαχαλέδων στὸν ἀστικὸ χῶρο. Πράγματι, διαπιστώνουμε τὴν παράλληλη λειτουργία κέντρων ἐξουσίας σὲ ἐπίπεδο ἀνώτερο ἀπὸ αὐτὸ τῶν πρωτογενῶν διοικητικῶν μορφῶν ὀργάνωσης τοῦ χώρου, ὅπως εἶναι ὁ μαχαλές. Προκειμένου νὰ κατανοήσουμε τὴ φύση καὶ τὸν χαρακτήρα αὐτῶν τῶν μορφῶν διοίκησης, θὰ

47. Μ. Ἀποστολίδης, ὁ.π., *ΑΘΓΑΘ* 5 (1938-39), 77.

48. Ι. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 350-351.

πρέπει να μελετηθεί ή τοπογραφία τῆς πόλης πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, καθὼς καὶ ἡ διάταξη τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων στὸν χῶρο τῆς.

Δύο εἶναι τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα καταλήξαμε ἐξετάζοντας τοὺς τρόπους χωροθέτησης τῆς χριστιανικῆς κοινότητας. α) Ὁ χῶρος πού κατοικεῖται ἀπὸ τοὺς χριστιανούς δὲν εἶναι ἐνιαῖος ἀλλὰ παρουσιάζεται ἀσυνεχής. Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ χριστιανοὶ δὲν καταλαμβάνουν ἓνα συγκεκριμένο κομμάτι τοῦ αστικοῦ χώρου, πράγμα πού σημαίνει ὅτι οἱ χριστιανικοὶ μαχαλέδες δὲν συνορεύουν ἀπαραίτητα μεταξύ τους. Πράγματι, ὅπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια, οἱ χριστιανοὶ ὀρθόδοξοὶ κάτοικοι τῆς Φιλιππούπολης βρίσκονται διασκορπισμένοι καὶ στὰ τρία τμήματα τῆς πόλης, στὸ κάστρο, στὸ βαρόσι καὶ στὰ προάστεια: «οἱ πάντες κάτοικοι Χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν τριῶν λόφων καὶ τῆς ὑποκειμένης πόλεως»⁴⁹. β) Σὲ πολλὲς περιπτώσεις οἱ χριστιανοὶ τῆς Φιλιππούπολης ζοῦν ἀναμειγνύμενοι μὲ μέλη ἄλλων ἐθνοθρησκευτικῶν κοινοτήτων. Πράγματι, ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, ἡ ὕπαρξη πολυάριθμων μικτῶν μαχαλέδων εἶναι ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν βαλκανικῶν πόλεων κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ περίοδο⁵⁰.

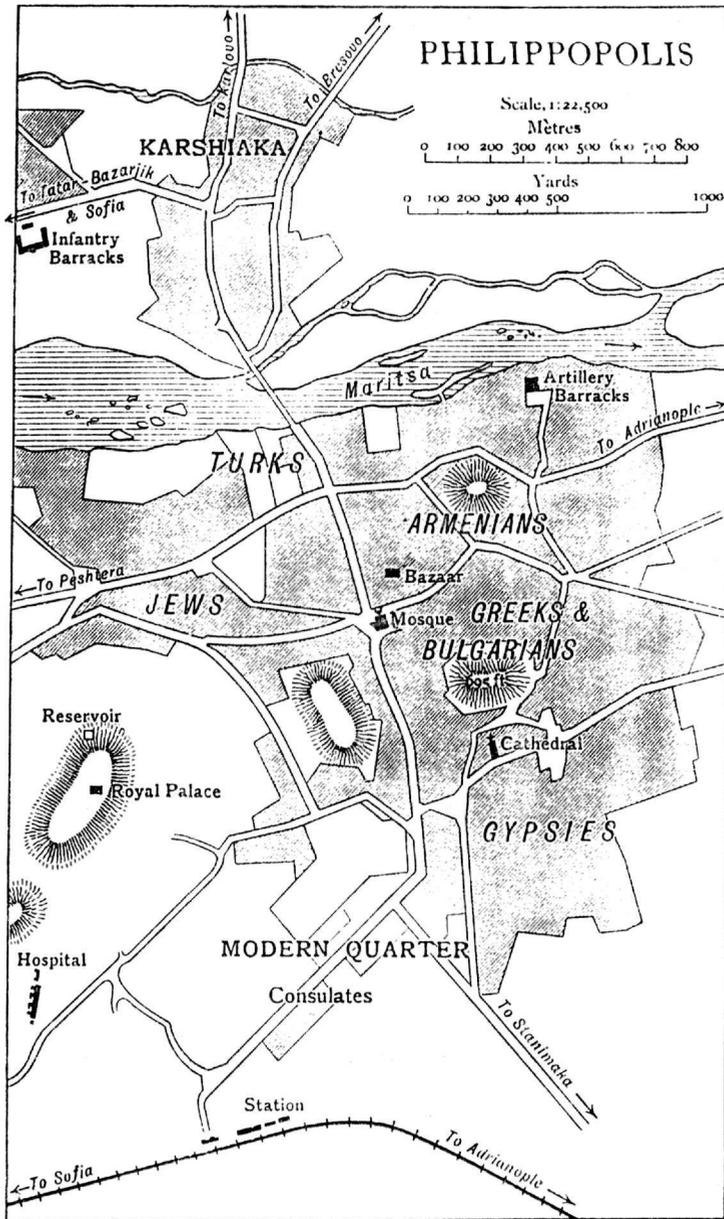
Σχετικὰ μὲ τὴν τοπογραφία τῆς ὀθωμανικῆς πόλης, εἶναι γνωστὸ ὅτι αὐτὴ διακρίνεται στὸ κάστρο καὶ στὸ βαρόσι. Τὸ βαρόσι, λέξη οὐγγρικῆς προέλευσης, σημαίνει τὸν περίυλο ἐσωτερικοῦ φρουρίου, εἶναι δηλαδὴ ὁ ἐξωτερικὸς χῶρος τοῦ φρουρίου, ὁ ὁποῖος συχνὰ περιβάλλεται ἐπίσης ἀπὸ τείχη. Ὁ συμπαγῆς πυρήνας τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Φιλιππούπολης κατοικεῖ στὸ εὐρύχωρο κάστρο τῆς πόλης, τὸ ὁποῖο βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ τρεῖς λόφους: «ἐπὶ τῶν τριῶν λόφων τῆς πόλεως ταύτης, καὶ τοῦ περιβόλου αὐτῶν ὄλου ἐντός, κατοικοῦσι τανῦν μόνον Χριστιανοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ δόγματος. [...] Μεταξὺ δὲ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν προαστείων τούτων (Μαράσι καὶ Καρσι Ἀκὰ) πρὸς τὰ ΒΔ μέρη κατοικοῦσι τὰ λοιπὰ ἔθνη, καὶ τοῦτο διότι οἱ Τοῦρκοι ἀγαπῶσι νὰ κατοικῶσιν εἰς τὰ πλησίον τῶν ὑδάτων μέρη»⁵¹. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ χριστιανοὶ κατοικοῦν στὴν παλιὰ πόλη ἴσως νὰ εἶναι ἡ ἀπόδειξη ὅτι ὁ πληθυσμὸς δὲν μετακινήθηκε ἢ δὲν ἀνανεώθηκε ριζικὰ κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση⁵². Σύμ-

49. Γεώργιος Τσουκαλᾶς, *Ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως*, Βιέννη 1851, σ. 44.

50. Βλ. Β. Δημητριάδης, *Ἡ τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 61, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 53 καὶ Μ. Tsicaloudaki, *ὁ.π.*, τ. I, σ. 271-276.

51. Γ. Τσουκαλᾶς, *ὁ.π.*, σ. 43, 45.

52. Ἡ περιγραφή τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου καταδεικνύει σαφῶς τὴ μεγάλη σπουδαιότητα τοῦ χώρου πού κατεῖχαν οἱ χριστιανοί: «Αὕτη ἡ πόλις τὸ πάλαι ἦν ἠκοδομημένη ἐπάνω τριῶν λόφων συνημμένων ἀλλήλοις, καὶ φαινομένων ὡς τρίπους· διὸ καὶ ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων ὀνομάτων αὐτῆς ἐπεκράτει καλεῖσθαι Τριμόντιον». Κωνσταντίνου Οἰκονόμου ἱερέως Φιλιππουπόλεως, *Ἐργχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, ἢ περιγραφή αὐτῆς*, Βιέννη 1819, σ. 18.

Πηγή: Geographical Section of the Naval Intelligence Division (I.D. 1114), *A Handbook of Macedonia and Surrounding Territories*, Naval Staff, Admiralty, Λονδίνο 1920, σ. 477.

φωνα με τις περιγραφές των δύο ιστοριογράφων της πόλης, οι άλλες κοινότητες απλώνονται στον χώρο γύρω από το κάστρο⁵³. Οι τουρκικοί μαχαλέδες το περιβάλλουν ως κλοιός: από ΝΔ έως ΒΔ και κατά μήκος του ποταμού 'Εβρου Β και ΒΑ⁵⁴. Στα νότια του κάστρου βρίσκεται η μικρή συνοικία των Παυλικιανών με τον καθεδρικό ναό του 'Αγίου Λουδοβίκου. Οι 'Αρμένιοι κατοικούν στα ΒΔ της ακρόπολης και, τέλος, οι 'Εβραίοι στα δυτικά.

'Ο τρόπος χωροθέτησης της χριστιανικής κοινότητας της Φιλιππούπολης, το ότι δηλαδή οι χριστιανοί καταλαμβάνουν το κεντρικό μέρος της πόλης, αντανακλά στο λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν οι σύγχρονοι για να ορίσουν την κοινότητά τους και τον χώρο στον οποίο ζούν και κινούνται. *Πολιτεία και Κάστρο* είναι οι δύο όροι που χρησιμοποιούνται στη θέση των όρων *κοινόν* ή *κοινότητα* για να κατονομάσουν τη χριστιανική κοινότητα, ταυτίζοντάς την έτσι με την πόλη. Παραδείγματος χάρη, στο πρακτικό παράδοσης του λογαριασμού της ανοικοδόμησης της εκκλησίας της 'Αγίας Μαρίνας (1783), διαβάζουμε: «...έγένετο και το παρόν... μαρτυρία των έντιμοτάτων κληρικών και ευγενεστάτων άρχόντων και άπάντων ήμών των έσαφίων της πολιτείας...»⁵⁵.

'Η μελέτη των εκκλησιαστικών άρχείων της Φιλιππούπολης μάς άποκάλυψε ώστόσο μια πραγματικότητα πύδ περίπλοκη άπό αυτή που μάς περιγράφουν οι περιηγητές και οι ιστοριογράφοι της πόλης. 'Από τά τεκμήρια αυτά πληροφορούμαστε ότι οι χριστιανοί κατοικούν και στα δύο τμήματα του αστικού χώρου, στο κάστρο και στο βαρόσι. Σέ κατάλογο καταχωρημένο στον Κώδικα ΙΙ, ό όποιος φέρει τον τίτλο «οί χανέδες της πολιτείας», άπαριθμούνται 91 χριστιανικοί χανέδες συνολικά, οι όποιοι κατανέμονται σέ 17 μουσουλμανικούς μαχαλέδες⁵⁶.

'Επίσης, τά δύο προάστεια Μαράσια και Καρσί 'Ακά, που βρίσκονται στο βόρειο τμήμα της πόλης, κατοικούνται, έκτός άπό Τούρκους, και άπό χριστιανούς όρθόδοξους σλαβόφωνους⁵⁷. 'Επιπλέον, σύμφωνα με μαρτυρίες συγχρόνων,

53. 'Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος και ό Γεώργιος Τσουκαλάς είναι οι συγγραφείς των δύο έγχειριδίων τά όποια περιέχουν δημογραφικά, γεωγραφικά, ιστορικά στοιχεία, καθώς και πολλές πληροφορίες για τήν έθνοθηρησκευτική σύνθεση και τήν οικονομική και επαγγελματική όργάνωση του πληθυσμού της Φιλιππούπολης και των γύρω κωμοπόλεων και χωριών κατά τον 19ο αιώνα. 'Ο πληθυσμός της Φιλιππούπολης κατανέμεται σέ πέντε θρησκευτικές κοινότητες: «κατοικοῦσι δέ τήν Μεγαλούπολιν ταύτην Τούρκοι, Χριστιανοί του άνατολικού δόγματος, Χριστιανοί του δυτικού, οι πάλαι ποτέ Μανιχαίοι, όττινες και Παυλικιάνοι κοινώς καλούνται' όλίγα χριστιανικά οικογένεια 'Αρμενίων και 'Εβραίοι», Γ. Τσουκαλάς, *ό.π.*, σ. 42.

54. Μ. 'Αποστολίδης, «Τά ύστατα της Φιλιππουπόλεως έτη επί Τουρκοκρατίας», *ΑΘΓΑΘ* 13 (1946-47), 15.

55. Μ. 'Αποστολίδης, *ό.π.*, *ΑΘΓΑΘ* 5 (1938-39), 53.

56. Κώδικας ΙΙ, σ. 9.

57. Γ. Τσουκαλάς, *ό.π.*, σ. 45.

τουῦρκοι ἀξίωματοῦχοι εἶναι ἐγκατεστημένοι ἐντὸς τοῦ κάστρου, χῶρο στὸν ὁποῖο κατοικεῖ ἕνας συμπαγῆς πυρήνας ἀπὸ χριστιανούς. Ὁ περιηγητὴς Paul Taffernern, ὁ ὁποῖος βρέθηκε στὴν πόλη στὰ 1665, ἀναφέρει ὅτι οἱ ἐπισημότεροι τῶν κατοίκων τῆς καὶ ἰδίως οἱ στρατιωτικοὶ ζοῦν πάνω στὸν λόφο (ἐννοεῖ τὸν λόφο τῶν Σχοινοβατῶν), ὅπου εἶναι καὶ τὸ ἀνάκτορο⁵⁸. Ἡ μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Τσουκαλᾶ ἐπιβεβαιώνει τὴ διαμονὴ Τούρκων ἐντὸς τοῦ κάστρου: «εἰς δὲ τοὺς πρόποδας σχεδὸν τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν ἐντὸς τοῦ περιβόλου ὑπάρχει καὶ ἕνα τζαμί μὲ ἕνα Μιναρέν, καὶ δέκα σχεδὸν ὀθωμανικαὶ οἰκίαι»⁵⁹. Ἐπίσης, τὸ πιὸ σημαντικό τζαμί τῆς πόλης συνορεύει μὲ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κάστρου, δίπλα στὴν πύλη τοῦ λόφου τῆς Εὐμολπιᾶδος.

Πέρα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὰ τμήματα τοῦ ἀστικοῦ χώρου, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνει καθεμία ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες, στὴν πραγματικότητά ἐπικαλύπτονται καὶ δὲν εἶναι αὐστηρὰ διαχωρισμένα⁶⁰, ἀρκετοὶ μαχαλέδες τῆς Φιλιππούπολης εἶναι μικτοί. Μία πράξη ἀγοραπωλησίας οἰκίας μᾶς ὑποδεικνύει ὅτι οἱ κατοικίες τῶν χριστιανῶν δὲν γειτονεύουν μόνο μὲ αὐτὲς τῶν μουσουλμάνων, ἀλλὰ καὶ μὲ οἰκήματα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν σὲ μέλη ἄλλων κοινοτήτων: στὰ 1823 ἡ Μητρόπολις ἐπικυρώνει συμβόλαιον σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ χριστιανὸς Κωνσταντῖνος Κουκουμάνου πουλᾷ τὴν οἰκία του, στὸ μαχαλὲ Κότζ Χουσεῖν, στὸν Ἑβραῖο Ναοῦμ Νάστου ἢ μία ἀπὸ τὶς τρεῖς οἰκίες, μὲ τὶς ὁποῖες αὐτὴ συνορεύει, ἀνήκει στὸν ἀρμένιο Ἀβαδίκη⁶¹.

Οἱ μορφὲς διοίκησης καὶ διαχείρισης τοῦ ἀστικοῦ χώρου στὴ Φιλιππούπολη περνοῦν μέσα ἀπὸ τὴ διαίρεσή του σὲ κάστρο καὶ βαρόσι. Ἔτσι, στοὺς κώδικες τῆς μητρόπολης μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξὴ δύο kethüda γιὰ τοὺς χριστιανούς: τοῦ βαροῦς κεχαγιᾶ καὶ τοῦ σεχιῦ κεχαγιᾶ⁶². Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν βαροῦς κεχαγιᾶ, αὐτὸς εἶναι, σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς ἐνδείξεις, ἐπιφορτισμένος μὲ τὴ διοίκησιν ὅσων χριστιανῶν κατοικοῦν στὸ βαρόσι. Οἱ χριστιανοὶ ποὺ διοικοῦνται ἀπὸ τὸν βαροῦς κεχαγιᾶ, καταβάλλουν καὶ τὸν μισθὸ του. Στὸν Κώδικα II τῆς Μητρό-

58. Μ. Ἀποστολίδης, *Ἡ τῆς Φιλιππουπόλεως ἱστορία*, Ἀθήνα 1959, σ. 238.

59. Γ. Τσουκαλᾶς, ὁ.π., σ. 44.

60. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μικτῶν μαχαλάδων καὶ σὲ ἄλλες πόλεις βλ. τὴ μελέτη τοῦ Β. Δημητριάδη, *Ἡ τοπογραφία...*, ὁ.π., σ. 17, 24-25, 53.

61. Κώδικας II, σ. 90.

62. Σύμφωνα μὲ τὸν Η. Inalcik, τὸ ἀξίωμα τοῦ kethüba τὸ καταλαμβάνει ἕνα ἀπὸ τὰ σημαίνοντα πρόσωπα κάθε ὁμάδας, ἢ ὁποῖα σχηματίζεται στὴ βάση κοινῶν ἰδεωδῶν καὶ συμφερόντων. Ἔτσι, ὑπάρχει ὁ kethüda τῶν συντεχνιῶν, τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, τῆς πόλης κλπ. (Η. Inalcik, *The Ottoman Empire. Conquest, Organisation and Economy*, Collected Studies, Variorum Reprints, Λονδίνο 1978, σ. 152). Ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς kethüba γιὰ τοὺς χριστιανούς μαρτυρεῖται ἐπίσης καὶ στὸν Γαλατὰ τῆς Κωνσταντινούπολης, βλ. Ν. Beldiceanu, *La ville ottomane au XVe siècle*, Librairie d'Amérique et d'Orient, Παρίσι 1973, σ. 110.

πολης ὑπάρχει κατάλογος μέ τὸ ποσό ποῦ ἀναλογεῖ σέ καθέναν ἀπὸ τοὺς χριστιανικοὺς χανέδες τῶν 17 τουρκικῶν μαχαλάδων γιὰ τὴν πληρωμὴ τοῦ ἐτήσιου μισθοῦ τοῦ ἀξιώματουχοῦ αὐτοῦ⁶³:

«1827, Νοεμβρ. 21, κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν ἀπεφασίσθη καὶ ἐπληρώθη ὁ μισθὸς τοῦ βαροῦς κιαχασὶ κὺρ σταυρίτζα διὰ χρόνον ὀλόκληρον ἕναν γρο ὀκτακόσια Γρ “800” τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν ὡς ἐξῆς

108 ἀπὸ πολὰτ μαχαλὲν χανέδες 9” 12 γρόσια εἰς τὸν κάθε χανέν. 9

120 ἀπὸ κιρχανὰ μαχαλὲν χανέδες 10”. ὁμοίως 10...»

Ὁ κάθε hane καταβάλλει δώδεκα γρόσια. Ἄν καὶ ὁ βαροῦς κεχαγιά δρᾶ γιὰ λογαριασμὸ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν (τοῦ κονακίου), διορίζεται ἀπὸ ἕτι φαίνεται ἀπὸ τὶς χριστιανικὲς ἀρχές: «1828, Δεκεμβρ. 12 ἐπαραιτήθη ὁ κὺρ σταυρήτζας ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ κονακίου (καὶ) ἐδιορίσθη ἀντ’ αὐτοῦ ὁ κὺρ γιοβάννος γούναρης καββετζής, διὰ νὰ ἀκολουθῇ τὸ ἴδιον ἔργον μέ τὸν ἴδιον μισθόν, κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν»⁶⁴.

Ἡ θέσπιση τοῦ ἀξιώματος τοῦ βαροῦς κεχαγιά εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς τρόπους μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποῖους πραγματοποιεῖται ἡ ἐνότητα τῆς πόλης: ἀξίωμα τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης, τὸ κατέχει χριστιανός, ὁ ὁποῖος ἔχει τὸν ρόλο διαμεσολαβητῆ ἀνάμεσα σὲ μὴ μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς καὶ στὶς ὀθωμανικὲς ἀρχές ποῦ ἐδρεύουν στήν πόλη. Σταχυολογήσαμε τέσσερις συνολικὰ ἐγγραφὲς στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας τῶν ἀμπατζήδων σχετικὰ μέ τὶς ἀρμυδιότητές του: στὰ ἔτη 1798 καὶ 1800 εἰσπράττει, γιὰ λογαριασμὸ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, τὸν φόρο *ergen akcesi* καὶ *ergen parasi* ἀπὸ τοὺς ἀμπατζήδες ποῦ ἀναγορεύονται σὲ μάστορες⁶⁵. Ἐπίσης, ἐγγραφὴ στὸν Κώδικα II μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ βαροῦς κεχαγιά μεσολαβεῖ γιὰ τὴν πραγματοποίηση οἰκονομικῶν συναλλαγῶν ἢ ἐξόφληση φορολογικῶν ὑποχρεώσεων ἀνάμεσα σὲ ἰδιῶτες καὶ στὸ νοσοκομεῖο τῆς κοινότητος: «1811: Φεβρ. α’ τῷ Σκάρλφ διὰ λογαριασμὸν τοῦ νοσοκομείου διὰ χειρὸς βαροῦς κεχαγιά γρ: 10»⁶⁶.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ βαρόσι ἔχει καταγραφεῖ στὶς πηγές ὡς διοικητικὸς ὄρος, ὁ ὁποῖος δηλώνει τὸν χῶρο ποῦ κατοικεῖται ἀπὸ χριστιανούς. Πράγματι, ἡ μελέτη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχείων, ἀποκαλύπτει ὅτι τὸ βαρόσι, ἐκτὸς ἀπὸ γεωγραφικὸ, ἀποτελεῖ καὶ διοικητικὸ μὲροφωμα, τὸ ὁποῖο, διαθέτει ἀρχὴ καὶ διαχειρίζεται ἕνα χρηματικὸ κεφάλαιο. Στὰ 1802, τὸ βαρόσι δανεῖζεται «τὰ ἄσπρα τοῦ σχολείου καὶ τῶν ὀσπιταλίων»: «1802: δεκεμβρίου 16: ἐδανείσθησαν ὅλοι οἱ βαρουσλοῦδες φιλιππουπόλεως διὰ χρεῖαν τους κοινὴν ἔλου τοῦ βα-

63. Κώδικας II, σ. 1.

64. Ὁ.π.

65. M. Apostolidis - Al. Peev, *ἄ.π.*, τ. 1, σ. 93, 96, 100, 136.

66. Κώδικας II, σ. 77.

ρουσίου, τὰ ὅποια εἶναι χρεῖα τοῦ βαρουσίου, ὑποσχόμενοι εἰς κάθε εὐκολίαν διὰ νὰ τὰ πληρώσωσιν εὐχαρίστως εἰς τὸ αὐτὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ ὀπητάλια ἀσλ.: 7500»⁶⁷. Τὸ χρέος αὐτὸ ἐξοφλεῖται δύο χρόνια ἀργότερα. Ἐπίσης, ἀπὸ ἐγγραφή στὸν κώδικα Π τῆς μητρόπολης, χρονολογημένη στὰ 1811, μαθαίνουμε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βαροῦς κεχαγιά, οἱ μαχαλέδες τοῦ βαρουσίου διοικοῦνται ἀπὸ μία ομάδα ἐφόρων: «ἔδωκαν ὁμολογιῶν τοῖς ἐπιτρόποις οἱ ἔφοροι τῶν μαχαλέδων τοῦ βαρουσίου...»⁶⁸.

Σὲ ἕτι ἀφορᾷ τὸν σεχίρ κεχαγιά (sehir kehaya), δηλ. τὸν κεχαγιά τῆς πόλης⁶⁹, αὐτὸς εἶναι πιθανότατα ἓνας ἀξιώματοῦχος, ὁ ὁποῖος ἐπίσης διεκπεραίωνει τὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Πράγματι, οἱ δύο μαρτυρίες πού διαθέτουμε σχετικὰ μὲ τὶς ἀρμοδιότητές του ἀφοροῦν τὸ διαμεσολαβητικὸ τοῦ ρόλου ἀνάμεσα στὰ διάφορα ἐξουσιαστικὰ μορφώματα τῆς χριστιανικῆς κοινότητος⁷⁰. Ἔτσι, στὰ 1772 λαμβάνει, γιὰ λογαριασμὸ τῆς πολιτείας, ἀπὸ τὴ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων, τὸν τόκο, τὸ ὕψος τοῦ ὁποῖου ἀνέρχεται σὲ 100 γρόσια, ἀπὸ ποσὸ πού ἡ συντεχνία ἔχει δανειστεῖ ἀπὸ τὴν πολιτεία⁷¹. Ἐπίσης, στίς 20 Ἰανουαρίου 1784, ὁ σεχίρ κεχαγιά Νείκος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀξιώματοῦχος τῆς κοινότητος —οἱ ὑπόλοιποι κατέχουν ἐκκλησιαστικὰ ὀφφίκια— πού ὑπογράφουν, ὡς μάρτυρες, χρεωστικὴ ὁμολογία, τὴν ὁποία συνάπτει ἡ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων μὲ ἓναν ἰδιώτη⁷².

Διατυπώνουμε τὴν ὑπόθεση, ὅτι, ὅπως ὁ βαροῦς κεχαγιά εἶναι ἐπιφορτισμένος μὲ τὴ διεκπεραίωση τῶν ὑποθέσεων τῶν χριστιανῶν πού κατοικοῦν στὸ βαροῦσι, ὁ σεχίρ κεχαγιά διαχειρίζεται τὶς ὑποθέσεις τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, τῆς ὁποίας ὁ κορυμὸς κατοικεῖ στὸ κάστρο.

67. Ὁ.π., σ. 62, 63, 65.

68. Ὁ.π., σ. 79.

69. Ἡ τουρκικὴ λέξι sehir σημαίνει πόλη.

70. Τὸν διοικητικὸ ἰσθὸ τῆς χριστιανικῆς πολιτείας συγκροτοῦν θεσμικὰ μορφώματα ποικίλου χαρακτήρα. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ ἐκκλησία, ἐξουσιαστικὸ μὲν ὄργανο τὸ ὁποῖο ἀναπτύσσεται καὶ δρᾷ παράλληλα μὲ τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία, θέτει σὲ ἰσχὺ ἓνα ἱεραρχικὰ διαρθρωμένο διοικητικὸ μηχανισμό, ὁ ὁποῖος ἔχοντας ὡς κέντρο τὴν Ἐπισκοπὴ ἢ τὴ Μητρόπολη πού ἐδρεῖει στὴν πόλη καταλήγει στίς ἐνορίες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη θεσμοὶ λαϊκοῦ χαρακτήρα ὅπως ἡ δημογεροντία, οἱ μαχαλέδες, οἱ ἐπαγγελματικὲς συντεχνίες θεωροῦνται ὅτι λειτουργοῦν συμπληρωματικὰ ὡς πρὸς τὴν κρατικὴ (ὀθωμανικὴ) ἐξουσία. Τέλος, ὑπάρχουν θεσμοθετημένα σώματα, τὰ ὅποια εἶναι φορεῖς ἀσκησης κοινωνικῆς πολιτικῆς, ὅπως τὸ σχολεῖο, τὰ «ὀπητάλια», ἡ φυλακὴ τοῦ «χαρατζή». Τὸ πολιτικὸ βᾶρος τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω θεσμοὺς εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ πόλη σὲ πόλη. Παραδείγματός χάρι, στὴν περίπτωσι τῆς Φιλιππούπολης, οἱ συντεχνίες ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ σκηνὴ τῆς κοινότητος ὡς καὶ τὴ δευτέρη δεκαετία τοῦ 19ου αἰ. Ἡ φιλιππουπολιτικὴ πολιτεία διοικεῖται, ὡς τὸ 1818, ἀπὸ τὴ Μητρόπολη καὶ τὴ Δημογεροντία. Ἀπὸ τὴ χρονιά αὐτῇ, στὴ διοίκησιν τῆς ὑπεισέρχονται καὶ οἱ ἰσχυρότερες χριστιανικὲς συντεχνίες.

71. Μ. Apostolidis - ΑΙ. Peev, ὁ.π., τόμ. Ι, σ. 60.

72. Ι. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 217-218.

Οί μαρτυρίες που διαθέτουμε δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ ἀποφανθοῦμε ἂν τὰ δύο ἀξιώματα, τοῦ βαροῦς κεχαγιᾶ καὶ τοῦ σεχίρ κεχαγιᾶ, εἶναι ἔκφραση τῆς αὐτοδιοίκησης τῶν κοινοτήτων, ἢ ἀντίθετα, ἂν πρέπει νὰ θεωρήσουμε τίς λειτουργίες αὐτές, ὡς μία ἀπὸ τίς μορφές διείσδυσης τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας στὸν κοινοτικό φυσικό καὶ κοινωνικό χῶρο. Ἐκεῖνο πὸν μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ πούμε εἶναι ὅτι, ἂν καὶ πρόκειται γιὰ ἀξιώματα τὰ ὁποῖα ἐκχωροῦνται ἀπὸ Ὀθωμανούς, τὰ κατέχουν χριστιανοί. Πιὸ συγκεκριμένα, αὐτοὶ πὸν ἐπωμίζονται τίς λειτουργίες τοῦ βαροῦς κεχαγιᾶ καὶ τοῦ σεχίρ κεχαγιᾶ σχετίζονται μὲ κάποια ἀπὸ τίς ἰσχυρές χριστιανικὲς συντεχνίες. Τὰ ἴγνη μερικῶν ἀπ' αὐτοὺς ἐντοπίζονται στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας τῶν ἀμπατζήδων. Παραδείγματος χάρη, ὁ γιὸς τοῦ σεχίρ κεχαγιᾶ Πέτρου ἀναγορεύεται μάστορας στὴ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων στὰ 1797⁷³. Στὰ 1800 τὸ ἀξίωμα τοῦ βαροῦς κεχαγιᾶ ἔχει ἐκχωρηθεῖ στὸν ἀμπατζῆ μαστορ-Ἀναστάση, στὰ 1802 στὸν Τριαντάφυλλο, ἕναν ἀμπατζῆ ὁ ὁποῖος μνημονεύεται ἀρκετὲς φορὲς στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας, καθὼς τὸ ἐργαστήριό του εἶναι τόπος ἐκμάθησης τοῦ ἐπαγγέλματος⁷⁴. Μελετώντας τοὺς καταλόγους μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀμπατζήδων οἱ ὁποῖοι «παίρνουν τεστήρι» ἀπὸ τὴ συντεχνία στὰ 1817, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ βαροῦς κεχαγιᾶ Δημήτρης διδάσκει τὴν τέχνη τοῦ ἀμπατζῆ σὲ γόνους εὐπόρων οἰκογενειῶν⁷⁵. Στὰ 1828, κάποιος κύρ Σπαυρίτζας ἀντικαθίσταται, ὅπως πιὸ πάνω εἶδαμε, στὸ ἀξίωμα τοῦ βαροῦς κεχαγιᾶ ἀπὸ τὸν «κύρ Γιοβάννο γούναρη καββετζῆ»· στὰ 1830 ὁ καυταντζῆς Νεντέλιος διαδέχεται τὸν Γιοβάννο καὶ διατηρεῖ τὸ ἀξίωμα ὡς τὸ 1837, ὅποτε καὶ ἀντικαθίσταται μὲ τὴ σειρά του ἀπὸ κάποιον Μπόντζο ἀμπατζῆ⁷⁶. Ἡ ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι τὰ ἄτομα πὸν διορίζονται στὸ ἀξίωμα τοῦ κεχαγιᾶ συχνὰ ἀνήκουν στὰ ἀνώτερα κοινωνικοοικονομικὰ στρώματα τῆς φιλιππουπολίτικης κοινωνίας ἢ ἐμπλέκονται, ὅπως εἶδαμε, στὰ δίκτυα ἐπαγγελματικῶν σχέσεων μὲ ἰσχυροὺς ἀμπατζῆδες. Λόγου χάρη, ἡ ὑπογραφή τοῦ βαροῦς κεχαγιᾶ Δημήτρη βρῖσκεται ἀνάμεσα σὲ αὐτές τῶν 37 ἰσχυρῶν ἀμπατζήδων, οἱ ὁποῖοι στὰ 1818 ἐπιθεωροῦν καὶ ἐπικυρώνουν τὸν ἐσναφικό λογαριασμό⁷⁷.

Εἶδαμε παραπάνω ὅτι οἱ μαχαλέδες ὑπάγονται διοικητικὰ στίς κοινοτικὲς ἀρχές. Τὸ ἐρώτημα πὸν εὐλόγα τίθεται ἀφορᾷ τίς μορφές διοίκησης τῶν μικτῶν μαχαλέδων, δηλαδὴ τῶν μαχαλέδων πὸν κατοικοῦνται ἀπὸ μέλη διαφόρων ἔθνο-

73. M. Apostolidis - Al. Peev, ὁ.π., τόμ. I, σ. 89.

74. Ὁ.π., σ. 96, 99.

75. Οἱ μαθητὲς του ἐντοπίζονται ὅλοι στίς ὁμάδες «μάστορες», «οἰοὶ μαστόρων», «ecnebi», τὰ μέλη τῶν ὁποίων εἶναι εὐποροὶ ἀμπατζῆδες, καὶ ὄχι σὲ ἐκείνες τῶν «καλφάδων», «τσιρακίων», «ραφτακιατζήδων», τῶν εἰδικευμένων δηλαδὴ καὶ ἀνειδικευτῶν ἐργατῶν. M. Apostolidis - Al. Peev, ὁ.π., τ. II, Φιλιπούπολη 1932, σ. 23, 35, 63.

76. M. Ἀποστολίδης, ὁ.π., ΑΘΛΓΘ, 4 (1937-38), 30-31.

77. M. Apostolidis - Al. Peev, ὁ.π., τ. II, σ. 74.

θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς ἐπιτροπῆς —τῶν «μαχαλελῆδων»— ποὺ νὰ μὴν εἶναι ὁμοιογενῆς σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐθνοθρησκευτικὴ σύνθεση τῶν μελῶν τῆς δὲν πιστοποιεῖται. Ἡ Ἀλεξάνδρα Γερόλυμπου ποὺ ἔχει, μέσα ἀπὸ πυκνὰ δημοσιεύματα, ἀναδείξει μιὰ σειρὰ ἀπὸ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ μελέτη τοῦ ἀστικοῦ χώρου στὴν ὀθωμανικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη⁷⁸, ἐπισημαίνει, στηριγμένη κυρίως στὴ μελέτη τοῦ J. Nehama γιὰ τοὺς Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης⁷⁹, ὅτι μιὰ βασικὴ συνιστώσα τοῦ θέματος τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴ διαχείριση τοῦ χώρου εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐθνοθρησκευτικὲς κοινότητες ἀσκοῦν νομοθετικὴ ἐξουσία στὸ ἐσωτερικὸ τους. Ὁ δημοτικὸς καὶ κρατικὸς ἔλεγχος εἶναι ἀνυπαρκτος σὲ ζητήματα πολεοδομίας καὶ οἰκιστικῆς ὀργάνωσης⁸⁰. Κάθε κοινότητα διαθέτει ἕνα δικό της σῶμα κανονισμῶν, στὴ βάση τοῦ ὁποῖου ἐπιλύονται οἱ διαφορὲς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς, ἐνῶ διαφορὲς ποὺ σχετίζονται μὲ καταπατήσεις δρόμων καὶ ἀκινήτων ἐπιλύονται ἀπὸ ἕνα εἰδικὸ δικαστήριό ποὺ λειτουργεῖ σχεδὸν κάθε ἐργάσιμη μέρα, λόγω μεγάλου φόρτου ἐργασίας⁸¹.

78. Βλ. ἐνδεικτικὰ, Ἀλεξάνδρα Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης. Βορειοελλαδικὲς πόλεις στὴν περίοδο τῶν ὀθωμανικῶν μεταρρυθμίσεων*, ἐκδ. Τροχαλία, Ἀθήνα 1997, Alexandra Yerolympos, *Urban transformations in the Balkans (1820-1920). Aspects of Balkan town planning and the remaking of Thessaloniki*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, τῆς Ἰδίας, «Urbanisme et modernisation en Grèce du Nord à l'époque des Tanzimat (de 1839 à la fin du XIXe s.)», στὸ *Villes ottomanes à la fin de l'Empire*, sous la direction de Paul Dumont et François Georgeon, ἐκδ. L. Harmattan, Παρίσι 1992, ἐπίσης Α. Γερόλυμπου, Φ. Ὁραϊόπουλος, Τ. Ἰορδάνογλου, Γ. Λάββας, *Ὁ βυζαντινὸς πολεοδομικὸς λόγος στὴ νομοθεσία. Ἐξέλιξη καὶ ἐπιρροὲς του στὸν ὀθωμανικὸ. Ἡ παρουσία του στὴν βαλκανικὴ χερσόνησο καὶ στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή*, Ἔρευνα ἸΒΕΤ, Τμῆμα ἀρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1994. Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα βλ. ἐπίσης St. Yerasimos, «La réglementation urbaine ottomane, XVIe-XIXe siècles», στὸ *Proceedings of the second international meeting on modern ottoman studies and the turkish republic*, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Λέιντεν 1989.

79. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, 7 τόμοι, Θεσσαλονίκη 1976.

80. Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Μεταξὺ Ἀνατολῆς...*, ὁ.π., σ. 42.

81. Πηγὴ τῶν κανονισμῶν ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ χριστιανοὶ ἦταν ἡ βυζαντινὴ νομοθεσία. Σκοπὸς τῶν κανονισμῶν αὐτῶν, ποὺ ἐκτείνονταν σὲ πολλὰ ζητήματα πέρα τῶν καθαρὰ θρησκευτικῶν, ἦταν νὰ προσφέρουν ἕναν ἄτυπο ἀλλὰ συγκροτημένο σημεῖο ἀναφορᾶς, ποὺ θὰ ἀπέτρεπε τοὺς Ἕλληνας ὑπόδουλους ἀπὸ τὸ νὰ προστρέχουν στοὺς ὀθωμανοὺς καθῆδες γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῶν ἀστικῶν διαφορῶν τους, ὁ.π., σ. 43. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «Νομικὸν» τοῦ Θεοφίλου (βλ. Δημήτριος Σ. Γκίνης (ἐκδ.), *Νομικὸν ποιηθὲν καὶ συνταχθὲν εἰς ἀπλήν φράσιν ὑπὸ τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου Καμπανίας Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (1788)*, Θεσσαλονίκη 1960) καὶ ἄλλες συλλογὲς κανονισμῶν χρησίμευαν ὡς βάση γιὰ τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χριστιανικῆς κοινότητος κατὰ τὴν ὀθωμανικὴν περίοδο, ὅπως ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενόπουλου καὶ ὁ Νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαζοῦ· βλ. Κωνσταντῖνος Γ. Πιτσάκης (ἐπιμ.), *Πρόχειρον νόμων ἢ Ἐξάβιβλος*, Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ κείμενα (1), Δωδώνη, Ἀθήνα 1971, Δημήτριος Σ. Γκίνης - Νικόλαος Ι. Παν-

Τὰ μικρὰ αὐτὰ δικαστήρια τῆς γειτονιᾶς ἐξαφανίστηκαν ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ.⁸². Ὁ Nehama ἀναφέρει σχετικὰ μὲ τὸ καθεστῶς ἰδιοκτησίας τῶν ἀκινήτων ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους, ὅτι αὐτοὶ σπάνια ἐπενδύουν τὴν περιουσία τους σὲ ἀστικά ἀκίνητα. Καὶ αὐτὸ ἐξαιτίας τῶν πολλαπλῶν ὑποχρεώσεων ποὺ ἡ κατοχή τους συνεπάγεται, ἐξαιτίας τῆς περιπλοκότητος τῆς ραββινικῆς νομοθεσίας καὶ νομολογίας. Στὴν ὀθωμανικὴ πόλη δὲν ὑπάρχει ἐνιαῖο ἰδιοκτησιακὸ καθεστῶς γιὰ τὰ ἀκίνητα ποὺ κεῖνται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς. "Ὅλοι οἱ περιορισμοί, ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὴν κοινοτικὴ νομοθεσία γιὰ ἓναν Ἑβραῖο, ἐκπίπτουν καὶ ἀκυρώνονται εὐθὺς ὅταν τὸ ἀκίνητο περνεᾷ στὰ χέρια ἐνὸς μὴ-Ἑβραίου, ὁ ὁποῖος ἀγνοεῖ τὰ κωλύματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ Ταλμούδ καὶ τὰ τοπικὰ ἑβραϊκὰ ἔθιμα⁸³. Τὸ κοινοτικὸ δίκαιο ἰσχύει ἀκόμα καὶ σὲ ἰδιοκτησίες μουσουλμάνων ὑπεννοικιασμένες ἀπὸ Ἑβραίους, καὶ αὐτὸ γιὰτὶ οἱ πρῶτοι δὲν ἀσχολοῦνται ἰδιαίτερα μὲ τὰ ἀκίνητα τὰ ὁποῖα ἔχουν παραχωρήσει σὲ ἀπίστους ἐναντι μισθώματος⁸⁴.

Ἐπιχειρήσαμε νὰ ἀνασυστήσουμε ὀρισμένες ὕψεις τῆς διοίκησης καὶ διαχείρισης τοῦ αστικοῦ χώρου τῆς ὀθωμανικῆς πόλης. Ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀνάλυση, ἔγινε φανερὸ ὅτι ἡ παρέμβαση τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων τόσο στὴν κατασκευή τοῦ χώρου ὅσο καὶ στὴ διοίκησή του εἶναι καθοριστικὴ, ὅτι δηλαδὴ οἱ ὀθωμανικὲς ἀρχὲς ἔχουν ἐκχωρήσει αὐτὸ τὸν χῶρο ἄσκησης ἐξουσίας στοὺς κοινοτικούς ἄρχοντες. Πολυάριθμα ἐρευνητικὰ πεδία ἀνοίγονται ἀπὸ τὴν παρουσίαση τῶν πληροφοριῶν σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα ποὺ περιέχονται στὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀρχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προβάλλει ἡ ἀναγκαιότητα τῆς διασταύρωσης τῶν ἐν λόγῳ τεκμηρίων τόσο μὲ αὐτὰ τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης, ὅσο καὶ μὲ τῶν ἄλλων κοινοτήτων. Εἶναι ἓνας μονόδρομος προκειμένου νὰ ἀναζητηθοῦν ἀπαντήσεις σὲ ἐρωτήματα, ὅπως ἐὰν καὶ μὲ ποῖο τρόπο οἱ δύο ἐξουσιαστικὲς ἀρχὲς — ἡ κοινοτικὴ καὶ ἡ κρατικὴ — συνυπάρχουν καὶ ἀλληλοεπικαλύπτονται σὲ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ διαχείριση καὶ τὴ διοίκηση τοῦ χώρου. Ἐχοντας ὑπόψη ὅτι οἱ κοινωνίες ποὺ μελετᾶμε χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἔντονες τοπικὲς

ταζόπουλος (ἐκδ.), «Νομοκάνων Μανουήλ Νοταρίου τοῦ Μαλαξοῦ τοῦ ἐκ Ναυπλίου τῆς Πελοποννήσου», στὸ *Νόμος* 1 (1982), *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ Τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Α.Π.Θ.*, Θεσσαλονίκη 1985. Ρυθμίσεις σχετικὲς μὲ τὴν πόλη καὶ τὴν ὀργάνωσή τοῦ χώρου περιέχουν τὰ δύο πρῶτα ἔργα. Ἡ Α. Γερόλυμπου σημειώνει ὅτι, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὸ *Νομικὸ* ἀντιμετωπίζει τὴν πόλη δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ λογικὴ τοῦ μουσουλμανικοῦ δικαίου καὶ τῶν ρυθμίσεων ποὺ ἀκολουθοῦνταν ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴ κοινότητα, Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Μεταξὺ Ἀνατολῆς...*, ὅ.π., σ. 43.

82. J. Nehama, ὅ.π., τ. 6, σ. 101.

83. Ὁ.π., τ. 7, σ. 187.

84. Ὁ.π., σ. 188.

ιδιαιτερότητες και από ισχυρή παρέμβαση του τοπικού έθιμικοῦ δικαίου στην κοινωνική ζωή, είναι ανάγκη ή έρευνα να προχωρήσει προς την κατεύθυνση τής διερεύνησης του τρόπου με τον οποίο οι διάφορες θρησκευτικές ομάδες συνυπάρχουν στη διοίκηση των μικτών μαχαλέδων μέσα από την εξέταση παραδειγματικῶν περιπτώσεων, προκειμένου έτσι να εμπλουτιστεί ή συζήτηση γύρω από την ανάζητηση στην 'Οθωμανική Αυτοκρατορία δομῶν τέτοιων που να προσομοιάζουν στην κοινωνία των πολιτῶν. Απομένει επίσης να μελετηθεῖ περαιτέρω πῶς ο έλεγχος αὐτῶν τῶν πρωτογενῶν διοικητικῶν μορφωμάτων —τῶν ένοριῶν και τῶν μαχαλέδων— γίνεται σημεῖο σύγκρουσης ανάμεσα στίς κοινωνικοοικονομικές ομάδες, οἱ ὁποῖες ἐλέγχουν τοὺς ὑπόλοιπους θεσμοὺς τῆς κοινότητας —τῆ Μητρόπολη, τίς συντεχνίες, τὴν πολιτεία, τὸ σχολεῖο και τὰ νοσοκομεῖα—, με τελικὸ διακίβευμα τῆ δυνατότητα πρόσβασης στοὺς οἰκονομικοὺς πόρους αὐτῶν τῶν μορφωμάτων.